

Загадка старої дзвіниці

Анатолій Дрофань

Повість

ЖУЖУ

Вам, мабуть, найперше захочеться дізнатися, що означає слово Жужу. Аби не завдавати комусь мороки з різними здогадками, зразу ж поясню: це я.

Здивовані? А я був навіть вражений, коли почув, що то моє прозвище. Та що поробиш. Хіба хто коли питає в класі, яке ім'я тобі приклеїти? Як захочуть, так і наречуть.

І мене також.

А почалося це в перший день, як тільки я прийшов до школи. На другому уроці вчителька з'ясувала, що я неповноцінний учень. Я не міг вимовити — журавель. Замість того казав: зуравель. Я не зумів повторити — життя. Натомість промовляв: зиття. І ще багато слів жужмалося в моєму роті.

Коли вимучував оте "журавель", увесь клас заходився сміхом. А мені було нестерпно боляче. І я заплакав.

Тоді вчителька підійшла до мене, погладила по голові:

— Не печалься, Володю Корнієнко. Не треба. Ми тебе навчимо багато чого. Згодом ти зумієш правильно вимовляти всі слова. Тож плакати не слід. Але скажи мамі, щоб завтра прийшла до школи.

Мама з'явилася. Вони з учителькою ходили коридором та про щось стиха розмовляли.

Наступного дня ми з мамою були в лікарні. Лікарка в білому халаті, в білій шапочці і золотих окулярах, посадивши мене проти себе, наказала декламувати за нею цілий вірш:

Я жук, я жук,

Я тут живу.

Жу-жу... жу-жу...

Я вас вкушу...

Та в мене знову не виходило. Тоді вона пояснила, що язик мій лінивий, лежить, капосний, нерухомо в роті і спить. Тож я повинен змушувати його до праці, влаштовувати йому фізкультурну зарядку. Підняти кінчик язика і казати:

— Журавель... Журавель.

Повторювати те скрізь: на вулиці, вдома, в школі. І чим частіше — тим краще.

— Обов'язково, Володю, це треба робити,— радила лікарка, похитуючи головою,— бо інакше з тебе будуть глузувати діти...

Я не хотів, щоб хтось із мене насміхався і, де б не знаходився, через кожні п'ять хвилин тягнув:

— Я — жук... Я — жук... Жу-жу-жу...

І на уроці теж.

Вчителька якось запитала:

— Що це в нас — жук завівся в класі?

Мій сусіда по парті, Льонька, сказав:

— А це Володя Корнієнко вправи робить.

Вчителька усміхнулася.

— Молодець, Володю, що пам'ятаєш поради лікаря.

Тоді я сміливіше:

— Жу... жу...

Увесь клас повернувся в мій бік і зареготав. Учителька нахилилася до мене, шепнула:

— Краще ці вправи, Володю, робити дома... Або в той час, як повертатимешся зі школи.

Відтоді й прозвали мене — Жужу.

Я переходив з класу в клас, був уже аж у п'ятому, але прозвище те від мене так і не відстало.

СИНІЙ КОНВЕРТ

Мало того, що в школі мене так назвали, і в Палаці піонерів, де ми з Льоньчиком у клубі інтернаціональної дружби "Глобус" працювали, теж. І винен у тому, звичайно ж, мій друг Льоньчик.

Якщо хтось із вас колекціонує марки, приходьте до клубу, там одержують листи з усього світу. Як казав Льоньчик: уся планета в наших руках.

Одного разу Любов Василівна — керівник нашої групи — показала нам синій конверт. На ньому теж були надзвичайно цікаві марки. Але не вони привернули нашу увагу.

Я забув сказати, що вчилися ми з Льоньчиком в українсько-німецькій школі. І листи надходили до нашої групи ті, що писані по-німецьки.

Читає їх Любов Василівна, а ми перекладаємо гуртом. Потім того листа хтось забирає додому і приносить писаний переклад.

Так було і з тим, який Любов Василівна вийняла із синього конверта.

Він нас усіх дуже схилював.

Я не переказуватиму його. Краще ви самі прочитаєте переклад, який ми зробили з Льоньчиком.

Ось він.

Дорогі друзі!

Я живу в Дрездені, неподалеку від майдану Єдності, на якому пам'ятник загиблим радянським воїнам.

Сьогодні наш загін носив до підніжжя його квіти. Ми стояли в почесній варті. В ті урочисті хвилини я й вирішив написати цього листа.

Звати мене Віллі Кюнте. Я дуже хотів би познайомитися з вашим піонером, подружити з ним. Але із сміливим, хоробрим хлопцем, бо в мене одне незвичайне

прохання.

У вашому місті на крутому березі ріки є старий монастир з високою дзвіницею. Вона мені дуже дорога. Не тільки мені, але всій нашій родині.

Річ у тім, що давно, ще до вашої Великої Жовтневої революції, господарі монастиря захотіли біля дзвонів встановити годинника, щоб він кожної чверті години змушував озиватися якийсь певний дзвін.

Вони звернулися до німецької фірми. Годинник виготовили, і хазяїн підприємства послав мого діда — механіка — встановити його та навчити когось із служителів управляти ним.

Дід все це зробив. А коли від'їжджав додому, на станині прикріпив табличку зі своїм прізвищем.

У сорок третьому році, в останню війну, і мій тато, здається, залишив там свій розпис.

Та про це іншим разом, зараз же скажу про Діда.

Його спіткала важка доля. Він був комуністом, товаришував із Тельманом, і коли країною почав правити Гітлер, мого дідуся разом із Тельманом посадили у в'язницю.

Я дідуся не знав. Але він писав щоденник. Кілька товстих зошитів зберігаються в нас у горіховій шкатулці, поряд із фотографіями та листами, як найдорожча сімейна реліквія. З тих записів я й дізнався про годинник.

Ще раз дуже прошу дати цього листа хороброму хлопчикові, який зміг би зробити мені велику послугу: не побоявся б полізти на дзвіницю старого монастиря, якщо на ній zostався колишній годинник, знайшов монограму і зафотографував для мене на згадку. Вся моя родина була б дуже вдячна за це.

Віллі Кюнте.

Коли Любов Василівна кінчила читати цього листа, ще якусь хвилину ніхто не наважувався порушити тиші.

Кому ж, кому вона вирішить віддати його?

Признатися, мені дуже хотілося, щоб вона вибрала мене. Любов Василівна повела по групі поглядом і раптом сказала:

— Я думаю, за цю справу візьметься...— ще хвилю подумала і кінчила: — Володя Корнієнко.

Я, мабуть, почервонів, бо мені зробилося дуже жарко.

Невже Любов Василівна вважає, що я тут найсміливіший?

А вона здогадалася, певно, про мої сумніви, додала:

— Володя, я знаю, вміє фотографувати. А ось наскільки хоробрий — це ми побачимо... Та щоб легше було, на допомогу виділимо ще й друга його — Льоню.

ІРЖАВА ПІДКОВА

Від нашого з Льоньчиком будинку до старого монастиря — рукою подати, а високу дзвіницю видно навіть з вікон моєї квартири. Але всім тим ми якось мало цікавилися і майже нічого не знали ні про монастир, ні про його дзвіницю.

Тож, вийшовши з Палацу, порішили зразу ж піти на високий берег, де між зелені

дерев похмуро сіріють монастирські мури.

О, які грізні, виявляється, вони! Височенні, з вузькими прорізами-щілинами, з подзьобаною і викришеною цеглою. Наче аж дихають чимось давнім-давнім. Та нас найперше манила ота височенна дзвіниця, що своїм заржавілим хрестом мовби аж небо черкає.

Стоїть вона на монастирському подвір'ї. Проте туди легко зайти, бо брама розчинена — в багатьох будівлях якісь склади, майстерні. У великому корпусі, що прилягає до дзвіниці, зберігаються мішки з борошном, які вантажать на машини.

Ми підійшли ближче до дзвіниці. В самому низу її — маленькі двері. Але на них величезний замок.

Як нам бути? Що робить? Як проникнути отуди, всередину?

— Знаєш що, Льоньчику,— сказав я другові,— давай ми зараз нікому не говоритимемо, що нам треба. Бо признаєшся — можуть зразу випровадити: мовляв, не тут комашні лазити... Та й взагалі хай це буде наша таємниця.

— Правильно,— погодився він.— І дома про це не треба казати. Бо мами дізнаються, зроду не пустять на дзвіницю... "Хочете повбиватися?.. Покалічитись?.." Хіба не знаєш?

То була чистісінька правда. Та й цікавіше жити на світі, коли в душі носиш якусь велику таємницю.

— Давай надалі,— таємниче зашептав Льоньчик,— наше діло іменувати операція...

Він замислився — як же назвати її. Підняв голову вгору, глянув на дзвіницю. Я теж слідом за ним подивився туди. А там якраз два голуби — білий і чорно-рябий — кружляли навколо купола.

— О,— вигукнув я зраділо,— давай називати нашу операцію "Голуб"!

— Чудесно! — схопив мене за лікоть Льоньчик.— Операція "Голуб"!

— Але щоб це була справжня таємниця,— сказав я,— нам треба запрягнутися, що берегтимемо її, як... як...

Я не знаходив потрібного слова і поглядом просив Льоньчика, що стояв проти мене, допомогти.

Він теж задумався, пригладжував русяве волосся, морщив лоба, але потрібні слова не приходили і йому в цю мить на пам'ять. Тоді він простягнув мені руку, урочисто сказав:

— Одне слово, на п'ять!..

— А ви це, козаки, чого тут? — почув я раптом чийсь голос зовсім близько.

Ми озирнулися.

За кілька кроків стояв чоловік у сірій сорочці, заправленій у руді штани, в кашкеті з великим козирком, в чоботях. Він спирався на ковіньку і прищуреними очима пильно дивився на нас.

— Гуляємо,— сказав Льоньчик байдуже, ніби ми не мали ніякої таємниці та найменшого інтересу до старого монастиря, і нам однаковісінько, де блукати.

— Хіба іншого місця нема? — поцікавився чоловік.

— Нам скрізь місце,— махнув недбало рукою Льончик і вже повернувся, щоб іти звідси геть.

А я подумав, що даремно він сердить чоловіка, та, щоб якось задобрити незнайомця, покірніше промовив:

— Любо тут...

І зразу ж переконався, що правильно зробив. Бо чоловік трохи здивовано підняв з лоба кашкета, від чого обличчя його з маленькими сивими вусиками подобішало, запитав:

— А що ж тут любого?

У мене зразу ж заворушилися сумніви. Може, це гарна людина і їй варто признатися, що привело нас сюди? Либонь, вислухає, зрозуміє і захоче допомогти. Але ту ж мить згадав про нашу клятву, тим більше, що Льончик застережливо зиркнув: мовляв, тримай добре язик за зубами!

Але що ж йому відповісти? Чим цікаво тут?

Я розгублено кинув погляд довкола. І нараз біля дверей дзвіниці побачив стару заржавілу підкову.

— Ось,— побіг зраділо до неї, схопив у руки і підняв перед себе.

Обличчя чоловіка насторожилося, потім затеплилось в усмішці.

— О,— ворухнув бровами він,— знайдена підкова — то все одно, що ключ від щастя...

— А нам можна забрати її з собою? — запитав я.

— Та чого ж, знайшов — то бери...

Льончик зрозумів, що тепер випала та хвилина, коли можна повести мову й ближче до діла. Зауважив, хитнувши головою в бік дзвіниці:

— Ну й замок же почепили... Не менше як пуд важить...

Чоловік від тих слів нараз построгішав:

— А до замків,— сказав із притиском,— вам зась... Не ваше жито мелеться...

Льончик був з тих реп'яшків, що, зачепившись, не легко відриваються.

— Ви його стережете? — запитав з милою усмішкою.

— Авжеж... Та чого це ви стали тут просторікувати?

Проте в голосі незнайомця вже не було ні строгості, ні нетерпіння.

Я це помітив і знову запитав:

— Оця дзвіниця, певно, давня-давня?..

— Тисячу років уже стоїть,— відповів чоловік примирливіше.

— Аж тисячу?..— зіщулився Льончик так, ніби та тисяча нараз лягла йому на плечі.

— Тисячу, хлопці...

І тут я побачив, який Льончик хитрий. Він підійшов ближче до дядька, довірливо та тихо попросив:

— Дядю! А ви б не могли нас пустити отуди? — і показав на двері.

— А чого вам туди? — нахмурився незнайомець.

— Та ми б хотіли глянути, чи далеко видно з тієї дзвіниці...

— Хе-хе...— засміявся чоловік,— чого захотіли. Авжеж що далеко. Бачите, яка висока. Коли б із неї кинути вгору оцю ковінку, за хмару б зачепилася. Ну та годі, козацтво, йдіть уже звідси, час браму зачиняти...

Підкову я приніс додому.

Та перед тим хочу вам сказати, що жив я з мамою, татом і дідусем. Дідусь зустрів мене на порозі.

— А це що?

— Знайшов, дідусю,— кажу йому.— Говорять, на щастя...

— А так... Та ще ж яка,— роздивився зацікавлено,— наче всю планету перемірjala, стерлася...

Я був здивований, коли побачив, що дідусь почистив підкову, забив цвяшок у стіну біля дверей і повісив її туди.

— Навіщо ви, дідусю?

— Так годиться, Жужу. В старовину вважали, що біда ніколи не посміє переступити поріг оселі, в якій бережуть знайдену стару підкову. А в людини, що підняла її, все життя збуватимуться бажання...

— Ох, дідусю,— зітхнув я,— коли б то...

Він дуже пильно подивився на мене, але нічого не сказав.

Дідусь у мене людина примітна: високий, плечистий. Стисне пальці в кулак — рука наче молот. А розправить їх — п'ятірня, як лопата. Коли я був маленький, ще в школу не ходив, посадить мене на долоню і гойдає, ніби на гойдалці.

Тридцять п'ять років у цех, на завод, що неподалеку від нас, дорогу топтав. А тепер на пенсії. Персональній. Почесній.

— Так де ти знайшов ту підкову? — допитується.

Ми з дідусем друзяки великі, і мені так хотілося розповісти йому всю правду — про листа і про те, як ми з Льоньчиком уже примірялися прослизнути на дзвіницю. Але ж то таємниця. І вперше я перед ним покривив душею.

ОПЕРАЦІЯ "ГОЛУБ"

Наступного дня ми з Льоньчиком почали серйозно готуватися до операції.

Спочатку треба було придбати найчутливішу плівку. Бо ж хіба знаєш, у яких умовах доведеться фотографувати? Раптом годинниковий механізм у самісінькому куполі, а там же, мабуть, темно.

Ми обійшли кілька магазинів, перш ніж знайшли потрібне.

Коли я зарядив касету і фотоапарат був у повній бойовій готовності, Льоньчик згадав, що треба озброїтися ще й ліхтариками. Бо ж чи можна в серйозній операції обійтися без сильного, такого, що аж очі сліпить, прожектора?

— Давай тоді, Льоньчику, так,— сказав я: — моя справа — фото, твоя — світло.

— Хай буде,— погодився він.— Ліхтарик у мене є, а на батарейку я сьогодні грошей попрошу в мамі.

Тоді я подумав, як же це виходить: Льоньчику з ліхтариком, а мені спотикайся в

темряві? Е, ні!

Я вирішив теж роздобути грошенят у дідуся.

— Ну, на фотоплівку — це я розумію,— підняв він брови.— Але навіщо тобі прожектор?

Що йому сказати? Ні, нелегко на світі жити людині, коли вона носить у серці таємницю.

У нас є невеликий сірий пес Круть з пучком розкуйовдженого волосся під нижньою щелепою, наче з борідкою. Кожного вечора його треба виводити надвір погуляти. Часто роблю це я. Зараз Круть саме терся біля моїх ніг, і я, глянувши на нього, придумав:

— Цей Круть, буває, побіжить кудись, спробуй його знайти в темряві...

Те пояснення вийшло в мене таким незграбним, що дідусь тільки рукою махнув.

— А ти його не шукай,— порадив,— сам тебе знайде.

На щастя, я знову швидко вигадав, що сказати.

— Та, крім того, в Льоньчика он який гарний ліхтарик, а в мене немає...

— Це інша справа,— погодився дідусь.— Так би й казав...

І дав мені грошей.

Поки бігали ми з Льоньчиком по батарейки, вирішили, що на операцію "Голуб" повинен іти з нами також і Круть. З ним і веселіше, і, головне, в нього вухо чутливіше за людське. А коли трапиться яка небезпека, Круть — перший захисник.

Після обіду, тільки дідусь пішов з хати, я покликав пса на кухню і, щільно причинивши двері, наказав:

— Сідай, Круть!

Він сів.

— Скажи мені по правді,— говорю,— ти вмієш тримати таємницю далеко за зубами?

Круть — такий мудрець — все зрозумів. Спочатку показав мені язика, мовляв, ось він у мене який, облизався ним і заховав глибоко в рота.

— Молодець, Круть,— похвалив я його і погладив по голові.— Тепер слухай, що скажу далі.

Розповів йому про операцію "Голуб", а тоді й повідомляю:

— І ти, Круть, підеш з нами!..

Що він тільки виробляв після тих слів! Бігав, мов очманілий, по всіх кімнатах, підскакував, намагаючись лизнути мені в подяку бодай би руку, скавчав і гавкав.

Незабаром ми рушили. Добре, що дома якраз нікого не було і мені ніхто не заважав зібратися. Крім фотоапарата і ліхтарика, я ще прихопив блокнот, олівець та про всякий випадок компас.

Проходячи коридором до дверей, зазирнув у дзеркало. І жахнувся. На мене дивився майже незнайомий хлопець. В його темних, як терен, очах було стільки рішучості, що, здавалося, він готовий вступити у бій з цілим табуном диких вепрів. Його чорний чубчик на лобі зухвало зсунувся набік. Округле обличчя із закушеною нижньою губою ховало зловісну таємничість. Груді в картатій ковбойці войовничо перехрещували два ремінці: на одному фотоапарат, на другому ліхтарик.

Той відчайдушний сміливець раптом подався вперед, несподівано осліпивши мені очі потужним променем ліхтарика.

Я мимоволі відсахнувся. А він, певно, втішений тим, відкинувся назад, засміявся.

Але... Мені гірко про це говорити. Операція наша, хоч ми довго й старанно готувалися до неї, провалювалася.

Нас там незабаром уже всі знали. Бородатий Круть викликав шалену лють псів, що сновигали монастирським подвір'ям. Сторож, помітивши нас, ще здалеку сварився ковінкою, і ми обходили його десятою дорогою. А шлях на дзвіницю, як і перше, перепиняв нам великий рудий замок.

Я уже втратив будь-яку надію на успіх і одного дня, повернувшись додому, як завжди, ні з чим, зняв підкову, сказав їй:

— Ні, неправда, що ти ключ від щастя. Ти не приносиш радості тому, хто тебе знайшов!.. — І кинув її на підлогу.

ХОЧ ПАН, ХОЧ ПРОПАВ...

Але одного разу нам поталанило.

Тільки югнули ми через відчинену браму на монастирське подвір'я, зирк на дзвіницю, а двері відчинені. Підкралися ближче — десь унизу голоси. А Круть наш — справжній сміливець. Ми ще боязко стоїмо на порозі та озираємось, а він східцями залізними гайнув уже вгору.

Що нам залишалося робити? Ми з Льоньчиком за ним. Як каже дідусь мій: хоч пан, хоч пропав — двічі не вмирати. Якщо вже сміливість, то на повну катушку.

Круть попереду, Льоньчик другий, а я — замикаючий.

Східці стрімкі, навколо залізного стовпа, мов хміль, угору в'ються.

Прошамотіли ми кілька обертів, — уже знизу нас не видно, — я й шепчу Льоньчику:

— Перемога! Перемога!..

— Почекай ще, до перемоги далеко, — відмахнувся він і біжить, біжить уперед.

Уже, здається, серце вискакує з грудей, сопемо, наче ковальські міхи, а все ж піднімаємося вгору, вгору.

Коли це площадка. Стали ми на неї, відсапуємося. А на чотири боки — вікна величезні. Глянув я в одне — леле! — увесь монастир наче на долоні.

Останнім часом заради більшої конспіративності вирішили ми не брати з собою ні компаса, ні ліхтариків, ні навіть футляра, ховаючи фотоапарат просто за пазуху. І тепер я похапцем розстебнув комір, щоб дістати його та зняти краєвид. Бо ж хіба знаєш, чи нам пощастить піднятися вище. А як ось зараз піймають і видворять звідси?

Та Льоньчик мене зупинив:

— Кинь ти це, ходімо далі!

Я покоровся. Подибали ми знову. А воно підніматися стрімкими східцями не так і легко: серце стукоче, дихати важко, а до ніг наче хто гирі поприв'язував.

Та нас бадьорив Круть. Одбіжить оце вперед, озирнеться, мелючи висолопленим язиком, і всім своїм виглядом мовби гукає:

— Ну, хлопчики мої дорогі, скоріше, скоріш!

І ми поспішали.

Врешті вийшли на другий ярус. Тут ще більші вікна.

Я вже розмірковував, що звідси обов'язково зроблю фото, але Льоньчик знову шепнув:

— Нас можуть помітити знизу. Треба якнайскоріше проскочити.

Оце так крос! У себе в будинку я можу на п'ятий поверх вихопитися не зупиняючись. А тут лоб уже мені змокрів, до спини прилипла сорочка, коліна зробилися зовсім неслухняні.

Та ось залізний стовп з гвинтовими східцями вперся в стелю, а дорогу перегородили якісь дощаті двері. "Мабуть, замкнуті",— подумав я.

Льоньчик торкнув їх рукою. На щастя, вони закрипіли в петлях і відчинилися. Переступили ми поріг — а там кімната кругла з чотирма вікнами. Посередині великий, дуже великий ящик якийсь. Стінки його поламані, і крізь дірки видно коліщата.

— Та це ж годинник! — шепчу Льоньчикові, а сам готовий від радості навприсядки танцювати.

Підходимо до того ящика ближче і бачимо, що то таки справді годинниковий механізм. Але який він потужний! Колеса в ньому завбільшки з автомобільне кермо. А маятник он який довжелезний!

Обійшли ми той ящик навколо. З одного боку над ним бантина залізна, а на ній причеплено цілий рядочок невеличких дзвоників. Порахував я їх — вісім штук.

Потупцювали ми ще кілька хвилин біля годинника, радіючи із своєї знахідки, а потім закортіло визирнути з такої висоти у вікно. Я шмигнув до одного, зіперся на залізні поручні і нараз мені аж дух перехопило. У грудях щось солодко залоскотало, руками побігли гострі голочки. Було таке враження, ніби я птах і лечу в повітрі.

Найперше я побачив за рікою десь ген-ген на горизонті в бузковій імлі зелену смугу лісів. Здається, хтось там розлив рідкий смарагд і він, підігрітий щедрим сонячним промінням, закипає, ворухиться. Над ним фіалковий пар струмує — легкий, летючий, і чим вище піднімається, тим більш голубіє.

Стривай, та то ж небо.

Який безмежний океан синяви! Яке роздолля! Розправ крила і шугай у ньому безборонно на всі боки, на всі сторони. Ніщо тебе не спинить, ніщо не перешкодить твоєму летові.

Зі мною діялося щось незвичайне. Я справді мовби став птахом, стільки легкої блакиті налилося мені в груди.

Не стримався, майже крикнув:

— Льоньчику, та йди ж бо скоріше сюди.

А сам очі опустив нижче, на ріку. І знову ж, я ще ніколи не бачив її такою.

В ярій зелені далеких лісів вона починалася тоненькою білястою ниточкою. Покривуляла то вліво, то вправо. А потім з двох боків до неї приєдналося ще два волоконця, переплелися втрюх і вже ниточка стала схожою на шнурочок, що ближче здавався стрічкою.

Заблукалася вона запашними лугами, загулялася поміж кущами червонолозу, а коли вибігла врешті на рівну оболонь, де не візьмись велика чорно-бура гусінь-стоніжка. Нюхнула стрічку голубасту тупим носиком та й побігла по м'якому шовковистому атласу, зрадівши, що черевце своє не колотиме хоч тут об сіножать.

Кажу я про все те Льоньчику, а він тільки сміється:

— Та то ж міст залізничний перекинувся з берега на берег, а по ньому товарний поїзд іде.

Не знаю, скільки б я ще милувався тим краєвидом, коли б Льоньчик не нагадав рішуче:

— Не забувай про діло!..

Я похапливо витяг фотоапарат і кілька разів клацнув затвором.

Та головне нам був механізм, і ми, задравши голови, затупцювали навколо нього.

Нам повезло, бо яскравий промінь сонця, увірвавшись у вікно, падав якраз на годинникові коліщата, вали, пружини, сірі від пилу. І в тому освітленні ми побачили на станині механізму якусь позеленілу табличку з написом.

Але що на ній написано, розібрати не могли, бо прикріплена вона була набагато вище від людського зросту.

Ось коли ми з Льоньчиком щиро пожалкували, що такі малі.

— А давай так,— вирішив він,— я нагнуся, а ти ставай мені на плечі.

— Давай,— погодився я.

Льоньчик ухопився двома руками за рейку, зігнувся в якийсь незграбний знак запитання, а я, балансуючи, щоб не впасти, поліз йому на спину. Коли вже стояв на плечах коліньми, він випростався. Але до тої пластинки я не дістав.

— Та ти зводься на ноги,— порадив Льоньчик.

— Але ж тобі буде боляче,— вагався я.

— Нічого, давай...

Його голос звучав рішуче, і я підкорився. Тепер табличка була в мене перед очима.

— Ну, що там? — нетерпеливилось моєму другові.

— Порядок,— шепчу я,— все як на долоні. Аж два якихось написи...

— Ох,— зітхнув мій друг,— тільки не дави так боляче підбором у праве плече...

Я підняв ногу, щоб відсунути її трохи назад, та Льоньчик знову застогнав:

— Ой, що ти там тупцюєш?..

— Це хочу, щоб тобі легше...— пояснюю.

Підняв ліву ногу, теж пересуваю назад, бо, мабуть, і ця давить Льоньчику.

— Невже тобі мої плечі — танцмайданчик? — розсердився він.

— Більше не буду,— обіцяю.

— Не буду... Не буду...— перекиривляється.— Я вже не можу, ти мені, мабуть, і шкіру позчухрував.

І присів, бідолаха.

Зіскочив я додолу. Льоньчик розстібнув сорочку, відхилив комір, а плече в нього й справді наче хто рашпілем почемесував.

— Давай я буду внизу,— пропоную йому,— а ти лізь.

— Ні,— хитає головою,— найперше треба роззутися. Бо кому не станеш на плечі, ботинки будуть дуже муляти.

І ми з Льоньчиком сіли просто на підлогу, розшнурували наші черевики і запопадливо стягнули їх.

А Круть з радощів не знав, що й робити. То підскакував, то бігав попід стінами, то стрибав на вікно й дивився вниз.

Я зрозумів, що Льоньчикові теж кортить поглянути на той напис, і запропонував йому лізти на мої плечі. Льоньчик не дуже й відмовлявся.

Це таки, виявляється, нелегка справа — тримати на плечах людину. Але я кріпився з усіх сил.

— Так ти розбереш, що там написано? — питаю.

— Звичайно,— шепоче Льоньчик.— Це ж понімецькому.

— То давай...— Я не встиг кінчити, бо він радісно закричав:

— Та це ж Кюнте, Жужу!.. "Ганс Кюнте,
1913.. ." А надряпано внизу: "Август Кюнте,
1943.. ." Це я розібрав добре... Лізь, Жужу, і фотографуй...

ТАКИ ПЕРЕМОГА

Коли Льоньчик підняв мене на своїх плечах, я теж чітко прочитав ті прізвища.

Так ось вони, тих кілька слів, заради яких ми витратили стільки часу й сил!

Ну, тепер нам уже нікуди поспішати. Зараз ми все зробимо до ладу. Але як жаль, що затримуватися не можна. Уже й так доволі мої п'яти намуляли Льоньчикові плечі, скоро знову застогне.

Я швидко дістав із-за пазухи фотоапарат і почав робити знімки. Один, другий, третій, четвертий. Експометра в мене не було, і я просто збільшував витримку.

Потім Льоньчик захотів пофотографувати. Хіба ж я міг йому відмовити? Правда, він не дуже-то й умів, і я тут же його трохи підучив: як наводити на різкість, як встановлювати експозицію.

Після того, помінявши касету, ми з ним фотографували ландшафт з усіх чотирьох вікон.

Це принесемо в школу ті фотографії... Ну хто ще може похвалитися такими? Радості нашої не було меж.

За всім тим і не помітили, як сонце вже спустилося до горизонту.

Тут Льоньчик придумав ще.

— Ти бачив, Жужу, там одне коліща, найменше, оте, що з блюдце завбільшки, як не випаде...

— Авжеж!

— Ото треба нам його забрати звідти й послати в Дрезден Віллі як сувенір. Думаю, то приємно буде йому.

— Давай,— погодився я.— Але ж чи вийметься воно?

— Та це я в одну мить,— сказав гаряче Льоньчик.

Я знову зігнувся, він виліз на мою спину, став на плечі.

Але вийняти одним махом коліща йому не пощастило. Перш ніж він устиг це зробити, в мене вже добре заболіли і плечі, й спина.

Та ось врешті коліща впало на підлогу й покотилося. Круть побіг за ним, намагаючись лапами зупинити. Зіскочив і Льоньчик з плечей.

Виявилось, що коліща без двох зубців. Ми розглядали його, витирали хусточкою від пилу та задавнього мастила.

Потім взували черевики. А коли готові були спускатися вниз на землю, раді, що все вдалося зробити, вже й сутінки причаїлися в круглій кімнаті; а найбільше в темному ящику годинника поміж коліщат та пружин.

СУЗІР'Я ВОЛОПАС

Спускатися вниз все ж було легше. Але приключилася нова біда. Коли йшли біля вікон, ще видно було під ногами східці. А внизу, на останньому безвіконному ярусі, вже лежала темінь.

— Ех, Жужу,— зітхнув Льоньчик,— казав тобі, що ліхтарики треба брати завжди. Не послухав, от тепер і маєш.

— Хто ж зцав, що так трапиться? — зауважив я винувато.

Ми чалапали навпомацки, не поспішаючи, щоб не впасти. І знову Круть, як найхоробріший поміж нас, першим.

Та найбільша неприємність чекала на нас попереду. Коли ми дійшли вже до дверей, виявилось, що вони замкнуті.

Ми спробували натиснути на них — Льоньчик і я плечима, а Круть передніми лапами. Та вони й не ворухнулися.

Оце так! Ми стояли приголомшені, розгублені. Це добре, що вдалося зафотографувати написи на годиннику, це чудово, що можемо послати нашому другові в Дрезден фото, але що нам тепер робити?

В ту хвилину щось запищало внизу. Круть загарчав і позадкував за мої ноги. Признатися, стало лячно.

— Давай будемо стукати,— шепчу я Льоньчикові.

— Давай,— погодився він.

Постукали.

Але чи то двері були там товсті, чи то надто щільно сиділи в одвірках, стук у нас вийшов зовсім глухий, кволий. Кілька хвилин чекали, що хтось обізветься з надвір'я. Та дарма.

Ми затарабанили дужче. І знову марно!

— Стривай,— сказав Льоньчик,— якщо нас спіймає сторож, не оберешся лиха! Найкраще було б, якби ми так само непомітно зникли, як і сюди видерлися.

— Що ж ти пропонуєш? — питаю.

— А що, переночувати тут... Завтра ранком, коли знову двері відчиняться, ми вискочимо.

— Але звідки ти знаєш, що двері знову відчиняться, адже ми скільки спостерігали

за дзвіницею і тільки раз побачили, що їх відімкнуто.

— Якщо сьогодні тут щось треба було, то чому б і завтра ні?

— Ех,— зітхнув я,— коли б то. Але де ж нам ночувати?

— Як де? Полізли нагору, бо тут справді боязко. Ото там щось пищить. Може, кажани, а може, пацюки... Чи щось інше. А там, біля годинника, нагорі зачинимося і будемо собі спати.

Я не знав, що робить.

Тої хвилини внизу не тільки щось запищало знову, а навіть заворушилося. І тут я, може, вперше сповна відчув, що значить для людини ліхтарик. Оце був би він, я увімкнув би світло і зразу б стало все зрозумілим... А так...

Круть знову загарчав, ще ближче притулився до моїх ніг, увесь тремтячи.

— Ех ти,— штовхнув я його,— нещасний боягуз...

Може, не було б пса біля моїх ніг — і я б себе почував краще. А так і в мене по спині наче холодна комашня полізла.

Тоді я ногою загецелив у двері. Та відповіді й цього разу ніякої.

Хоч як мені гірко було, але я дуже радів, що у мене є в житті друг і він зараз поряд зі мною. Як мудро тоді Любов Василівна сказала: "А щоб охочіше було Володимир Корнієнку, виділимо йому на підмогу й Льоню". Тільки подумати — як би я оце був сам. Навіть не сам, а й Круть би тулився до моїх ніг. Ну що б ми робили? А так...

Льончик обняв мене за плечі, зашептав:

— Та, врешті, це ж так цікаво, Жужу, переспати на дзвіниці. Ну скажи — хто в класі може похвалитися, що ночував під самісіньким небом? Та й у листі можна буде написати про це. Пам'ятаєш, Віллі просив віддати листа хороброму хлопцеві. Жужу, хіба ми не хоробрі? Га?

Від дотику Льончиної теплої руки, від тих слів мені стало зовсім не страшно. Ми взялися за руки і знову побігли східцями вгору.

— Ти ж, мабуть, на зірках розумієшся слабо,— говорив мій друг,— то я тебе навчу трохи...

Ті слова мені здалися образливими.

— Та чого там слабо...— заперечив я.

— Ну то скажи, де знаходиться сузір'я Волопас?

Я здогадувався, що Льончик почав ту мову про зірки просто, аби розвіяти мій страх та розгубленість. Але про якогось Волопаса я таки чув уперше. А Льончик, певно, зрозумів те і не став дожидатися відповіді, швидко додав:

— Ось побачиш, скільки я тобі нового розкажу.

— Добре,— погодився я.

Та коли ми піднялися трохи вгору, я згадав про маму, сказав:

— Льончику, а що там дома? Як наші?

Льончик зітхнув.

— Ну що ж, трохи похвилюються, але це тільки одна ніч... А на ранок будемо дома. І все!

Я подумав: так то воно так, але ж і одну ніч похвилюватися...

— А якби твоя мама, Льоньчику,— говорю йому,— пішла на завод і не повернулась увечері, чи зміг би ти заснути?

— М-да,— цмакнув Льоньчик,— мабуть, що не заснув би...

— Отож...

Але вибору в нас не було, і ми знову пішли вгору.

Коли піднялися врешті в ту округлу кімнату, посеред якої стояв годинник, уже зовсім стемніло. На небі з'явилися перші поодинокі зорі. На вулицях і в будинках уже світилися вогні. Два мости, що перекинулися через ріку, осяяні ліхтарями, стояли наче на біломармурових стовпах. А поміж тим мерехтливим водопіллям неонові реклами в місті то квітли червоними маками, то голубіли лісовими озерцями, то зеленаво мінилися березовим листом.

Місто знову було прекрасне.

Ах, як жаль, що я не мав штатива, аби можна було зробити оце вечорове фото!

Як усе небо визорянилося, Льоньчик почав екзаменувати мене по астрономії. Виявляється, він знав її, ніби який професор. А я, хоч і гірко в цьому признаватися, був закінчений неук.

— Все треба починати,— повчав він,— з Великого Воза чи Великої Ведмедиці. Бачиш: чотири колеса і дишло трохи кривує. Воно ще схоже й на великий ківш — оті чотири зірки, а ручка зігнута вниз.

— Та що ти мені показуєш,— образився я.— Велику Ведмедицю навіть і в дитячому садочкові знають...

— Ти не поспішай,— заспокоїв він мене з поважністю вченого.— Перш ніж вивчати новий матеріал, треба повторити вже відомий. Так ось дивися: коли ти проведеш уявну лінію від двох крайніх зірок Великої Ведмедиці, обов'язково наткнешся на прекрасну Полярну зорю.

Мені дуже не хотілося виглядати якимось бевзем, і я знову перебив його:

— І це відомо в дитсадку...

— Тоді покажи мені,— загарячкував мій навчитель,— сузір'я Волопас...

Я прокашлявся.

— Оце вже новий матеріал, і можеш розповідати, коли хочеш...

— Так от,— мовив статечно Льоньчик, і мені нараз здалося, що в його голосі прозвучали нотки Івана Савича, чи Савочки, як ми зємо нашого математика,— так от, значить... Щоб знайти сузір'я Волопас, берися за ручку Великого Ковша. Від двох крайніх зірок веде вниз уявну лінію і ось тобі вже славетний Волопас. Він розставив дві ноги, ще й гирлигу над головою підняв, наче кричить: "Куди ви, круторогі?!."

Льоньчикові, видимо, сподобалася роль просвітителя. Виявляється, він таки багато знав про небо, бо не тільки показав мені з десятків різних сузір'їв, але ще й розповів, чому саме різні групи небесних світил назвали Козерогом, Скорпіоном, Водолієм, Змієносцем...

Але ж треба було подумати, де нам спати.

Ніч була тепла, безвітряна, і ми вмостилися просто під стінкою: Льоньчик, поряд я, а біля мене Круть. Лежали горілиць, під голови попідкладали руки. Льоньчик все ще розповідав:

— Треба, Жужу, навчитися відрізняти планету від зорі. Але це просто, що раз плюнути. Запам'ятай: всі зорі мерехтять, а планети світять спокійним, рівним світлом...

Але далі я вже не чув його. Я думав про домівку, бачив маму, дідуса і тата. Що ж це вони роблять? Певно, шукають мене і, мабуть, вважають, що Жужу пішов на річку.

Мама й дідусь найбільше боялись ріки і завжди приказували:

— Жужу, ти ж дивися, ніколи сам не ходи купатися, бо ріка є ріка, їй довірятися не слід. Там усе може трапитися...

А зараз що вони думають? Що?

Зрозуміло ж — мама найперше побігла до Льоньчика:

— І вашого немає?

— Нема...

— От горе! Де ж це вони загулялися?

Коли стемніє, мотнеться в піонерський Палац, у "Глобус", а там сьогодні нікого й не було.

Тоді в неї поширшають очі, зблідне обличчя. Вона прикусить нижню губу, злякано поведе навколо себе поглядом. Потім...

— Льоньчику, а що буде потім? — шепчу я.

— Не розумію тебе. Про яке "потім" ти говориш?

— Ну, коли мама... Ну як ти не розумієш!..

— А-а, ти про маму...

— Ну, звичайно, про маму... Як же вона?.. Ну, потім, після Палацу, коли їй скажуть, що ні мене, ні тебе там сьогодні не було... Що вона тоді робитиме?

— Ай, Жужу, облиш ці думки... Ну десь... Ну... якось...

— М-да,— зітхнув я,— ну десь, ну якось... Ото ж то воно й є... А ти про Волопаса...

Я відчув, що Льоньчик, хоча розповідає про планети та зорі, теж думає про маму. Та й розповідає він так довго тільки для того, щоб відігнати тривожні роздуми.

А я, якщо чесно сказати, уже почав жалкувати, що ми пішли сюди. Власне, я пожалкував не про те, що видерлися на дзвіницю, а, скоріше, що так захопилися фотографуванням. Треба було швиденько клацнути той напис на механізмі і гиля назад. Ми могли навіть так вискочити із дзвіниці, що нас ніхто й не помітив би. А тепер як? Ну що там думає, що робить мама? Га?

Льонька відвернувся від мене. І я від нього теж.

Ви гадаєте, легко лежати на голих дошках? Особливо коли й під голову немає чого покласти?

А Круть... От натура! Він підсунувся до мене впритул і вже дрімав, бо здригався.

Звичайно, Круть може спати. Йому що: я, Жужу, тут, на все інше йому начхать. У нього мами немає, про нього ніхто не буде турбуватися. А про Жужу будуть. Усі. І дідусь, і тато, і мама. Ех!

Мене осиним роєм обсіли гризоти. Тоді я встав, підійшов до вікна і почав угадувати, де серед вогнів наш будинок. Ага, он він!

Уже почало гаснути у вікнах світло. Та й зрозуміло, у нас живуть робочі, будинок наш заводський. Завтра ранком майже з кожної квартири поспішатимуть на зміну люди, тож зараз їм уже час на спочинок.

Я пригадав, що з вікон нашої квартири, а найбільше з балкона, добре видно дзвіницю. І тепер давай придивлятися, де ж це наша квартира та балкон.

І пізнав. Два вікна з великої кімнати і одне з кухні.

— Льонько,— сказав я,— іди сюди, глянь: вже навколо вікна погасли, а в нас світяться...

— Ну то й хай...

— Еге,— кажу,— тобі хай, твоя квартира виходить у двір, і звідси не видно. А мені ті вогні, наче ніж у серце...

ЧОРНЕ, ЯК НІЧ...

Льонька все ж устав, підійшов. Давай ми придивлятися, і Льонька теж підтвердив, що то моя квартира.

І тут мені здалося, що в годиннику чи над ним щось заовтузилося. Точно вам кажу, що заовтузилося...

Ви можете подумати, що я — мамій, страхопуд, тіні своєї можу злякатися. Але ж і Льоньчик мене під бік штовх і шепоче:

— Ти чув?

— Чув. А ти?

— Теж.

— А що ж воно може бути?

— Та біс його знає...

Ми могли б ще й тепер подумати, що то нам обом почулося, але Круть увесь наїжачився, притиснув між ноги куцого хвоста і загарчав.

Як хочете, так і думайте про мене, за кого подобається, за того і вважайте, але в мене на голові волосся дибки стало. А на руки й ноги наче хто сійнув цілу пригорщу голок, і вони впилися мені в тіло.

Я згадав, що неподалеку під стінкою палиця стоїть, і чимдуж кинувся до неї. Схопив її, підняв над головою. Тоді щось велетенське, чорне, як ніч, шугнуло вгору, дмухнуло на нас сильним струменем повітря й майнуло у вікно.

— Ай-ай...— крикнув Льоньчик і присів від несподіванки.

Я б, може, теж закричав, але просто не встиг, бо Круть, зрозумівши, що нам загрожує величезна небезпека, кинувся до вікна і несамовито загавкав. Уся дзвіниця виповнилася ляцанням його голосу. Звук той вилетів у чотири вікна на всі чотири боки, і луна, перегукуючись, покотилася навкруг. На той голос десь унизу басовито обізвався якийсь чужий пес. Трохи далі задзяволів ще другий, потім третій...

Круть, підбадьорений, що він не один у боротьбі з тим невідомим, чорним, як ніч, залився такою хороброю гавкотнявою, так самовіддано кидався до вікна, що був би десь

поблизу дикий тур — і той би щодуху чкурнув навікача.

Але чого Круть бігає то до одного, то до другого вікна? Подалися й ми за псом. Аж навколо дзвіниці кружляє чорний велетенський птах. Він хотів було шугонуть назад на дзвіницю, але я так махнув палицею, а Круть так грізно, ошкірившись, загавкав, що птах злякався і полетів геть.

Як не страшно було, але я все ж крикнув на пса:

— Замовкни, Круть!..

Наш собачина притих, але на землі на різні лади й голоси заливався цілий псиний хор.

Коли це з-поміж собачого валування долітає до нас людський голос:

— Хто там на дзвіниці? Хто там?

Я позирнув у двір і помітив під ліхтарем сторожа. Навіть пізнав його голос — з хрипотою, трохи гаркавий.

— Ще раз питаю — хто?

Що було казати?

І тоді Льоньчик відгукнувся:

— Це ми-и!

Мабуть, він не почув нашого голосу, бо знову закричав:

— Міліцію зараз викличу!

Він таки справді побіг кудись.

— Ну ось,— кажу я,— вже діло дійшло й до міліції.

— А все оцей Круть...— з гіркотою кинув Льоньчик.— Не зчинив би гавкотняви — все було б гаразд...

Круть зрозумів свою провину, припишло ліг, тільки язика від хвилювання висолопив та дихкотів.

— А так приїде міліція,— продовжував Льоньчик,— як рабів божих, за шкірку — і будь здоровий...

Я Льоньчикові цього не сказав, але сам подумав: може, й краще, якби приїхали. Відімкнули б двері, зійшли б ми на землю, пояснили все що до чого, та й край. Зате тато не ходив би по місту, шукаючи, дідусь не бродив би берегами ріки, і мама спокійно б заснула.

Дивимосся з Льоньчиком униз, коли це сторож вибігає з будки, приклав ковіньку загнутим кінцем до плеча, а другим націлівся на нас та як закричить:

— Ніс места! Ні с ме-е-ста, бо стріляти буду!..

От, уже й стрілять! Куди стрілять? Навіщо? Ех!

Ми, звичайно, підкорилися. Стоїмо біля вікна непорушно. Навіть Круть підійшов і сів біля моїх ніг.

А сторож лементує:

— Ні с места до особого распоряженія, бо курок спускаю!.. І, крім того, руки вгору, бо інакше тільки дим піде!..

Підняли ми ще й руки. Стоїмо.

Добре, що не довго довелося стояти, бо бачимо — вулицею машина до старого монастиря на повній швидкості мчить. Заскрипіли гальма, біля брами зупинилися. Побіг туди сторож.

Чуємо, чийсь веселий голос питає:

— Так що тут?

А сторож:

— Десант на дзвіниці, товаришу сержант!

— Десант?

— Так точно, товаришу начальник... І, видать, сурйозний, бо із собачим подразделенієм...

— Оце так! — знову той веселий голос.

А ми вже руки поопускали, перехилилися через перила, прислухаємось до тієї розмови. Коли це від машини прожектор як різоне нам очі, так ми й присіли з Льоньчиком.

— А підходь ближче до вікна, хто там! — гукає веселий голос.

Ми з Льоньчиком підійшли до перил і знову попіднімали руки. Зиркнув я куточком ока, а Круть теж сів на задні лапи, як я його колись навчив, а передні підняв.

— Таки точно,— каже все той веселий голос,— цілий десант: два піших гренадерських полки і один собачий дивізіон...

Круть же, мабуть, зрозумів, що нам знову загрожує якась небезпека, хоча лапи тримав піднятими, все ж почав гарчати. Я тупнув на нього. А знизу веселий голос питає:

— Так це вже всі?

— Усі,— каже Льоньчик.

— Ну так тоді можете руки опустити,— ми вас не боїмося,— і потихеньку тупайте вниз.

Зійшли ми на ярус нижче, знову у вікно дивимося. Чуємо, а той веселий голос лає сторожа:

— Так як же це так, щоб ключа не було?

— Позаяк,— бідкається сторож,— ніякої надобності в дзвіниці у нас немає, то ключ у директора в сейфі...

— А де він живе?

— А то вам без надобності, бо його все одно дома немає. Завтра ж неділя, то вони сьогодні поїхали рибу ловити. А без нього ніхто ключів не дасть...

Веселий голос помовчав, тоді гукнув до нас:

— Так хто ж ви такі, козаки, будете?

Ну, тут я вже взяв на себе всю відповідальність:

— Хто,— кажу,— я та Льонька.

— А хто такий "я"?

Я зрозумів, що тут уже нічого робити якусь таємницю, і зовсім відкрито кажу:

— Володька Корнієнко із вісімдесят шостої школи, або простіше — Жужу. І Льонька

Зінченко — мій товариш...

— А ще хто?

— Та ще Круть — наш собака... Ну, щоб веселіше...

— І більше нікого?

— Ми тільки втрюх... Та ще птах якийсь величезний тут був, але полетів...

— Отак,— мовив стиха той веселий голос.— А їх по всьому місту шукають...

КІНЕЦЬ ОПЕРАЦІЇ

З тієї розмови ми зрозуміли, що нам доведеться залишатися тут, у крайньому разі, до світанку, а то, може, й потім ще цілу добу, коли прийде якийсь директор на роботу.

Ліхтар від міліцейської машини продовжував світити на нас, а сторож з двома міліціонерами зникли десь у сторожці. Ноги вже у нас заболіли, і ми посідали на підлогу.

Час від часу я позирав на свій будинок. У вікнах його вже майже не світилося, тільки в нашій квартирі тривожно палахкотіли вогні.

Що нам спроста не вибратися з полону, стало незабаром зовсім очевидним.

Два міліціонери і сторож підійшли знову до машини, і той самий голос, що раніш звучав весело, майже похмуро запитав:

— Ну, десантники, так страшно там?

— Зовсім ні,— збрехав Льончик.

— Коли ви такі хоробрі, то посидьте без світла. Тільки ж дивіться, щоб хто з вас не плюхнув униз...

Прожектор погас, загурчав мотор, і машина поїхала.

Тепер сторож уже не цілився в нас своєю ковінькою, не кричав, та й взагалі десь незабаром зник. Затих собачий хор, нічна тиша огортала місто, а найбільше старий монастир, і нам стало якось незатишно. Від ріки повіяло прохолодою. Ми притулилися з Льончиком один до одного й не знали, що робити. Нагорі біля годинника, в круглій кімнаті хоч можна було лягти. А тут площадка сходів залізна і навіть сидіти холодно.

— Так, може, полізли назад, Льончику? — кажу йому.

— Тобі хочеться воювати з тим чорним опудалом?

— Але ж тут висидіти до ранку не так просто...

Льончик зітхнув.

Тільки Круть не горював. Він згорнувся бубликом, підсунувся якнайближче до мене і вже спав.

Коли бачимо, вулицею їде із включеними фарами кілька машин. І гудуть так важковажко, аж дзвіниця тремтить. Під'їжджають ближче, придивляюся — а їх усього дві: перша — велика, червона, пожежна, а за нею — міліцейська.

— Отакої, ще й пожежа десь,— хитає Льончик головою...— І в усьому звинуватять нас... Бо ж чув — де-сант!... От тобі й операція "Голуб", сумирний "Голуб"!

Сторож уже й браму відчинив. Заїхали вони на подвір'я, підрулювали до дверей дзвіниці, зупинились. Стоять, хтось там стиха говорить. Нам нічого не чути, бо та червона пожежна гуде дуже.

Раптом знову кілька прожекторів на нас променем ударили, ще сильнішим, ніж перший раз. Бачимо, а в тому сяйві драбина до нас піднімається. Вперлася в карниз, аж уже й чоловік у блискучій касці по ній лізе.

— От тобі,— кажу я,— й безславний кінець операції "Голуб"...

— Та мовчи вже,— сердиться Льонька,— досить тобі, бо ти скоро й розплачешся...

Хотілося мені на те добряче відповісти Льоньці, щоб він не вважав себе героєм, а мене не мав за якогось капітулянта, та не встиг. Чоловік у блискучій касці опинився в одну мить біля нас...

— Ну, артисти,— посміхається, перелазячи через перила,— здоровенькі були!.. Так розкажіть, яким вітром вас сюди занесло?..

Ми почали вже й сповідатися, та він махнув рукою:

— Ладно, хай потім. А зараз ходи один сюди.

Я ступив уперед.

— От ти краще скажи мені, як будемо опускатися на землю? Га? Сюди ви зуміли. А назад? От я вам і скажу, що не той герой, хто дурницю зуміє утнути, а той, хто знайде, як з неї виплутатися розумно, хто з води примудриться сухим вийти. А ви? От ти як вийдеш?

Я не знав, що йому відповісти.

А Льоньчик — такий сміливчик — виступив уперед, глянув униз і каже:

— А я б теж по такій драбині поліз...

— Ти? — здивувався пожежник.— Та знаєш, як вона хитається на всі боки? Легше промчати навскач верхи на необ'їждженому коневістеповику, ніж ступити крок по цій драбині. Вона тебе зразу ж, як жабу, із себе скине...

Льоньчикові, видно, кортіло на драбину. Він скопив губу.

— Пхі,— скривився,— а я б поліз...

— Коли ти такий сміливий,— почав розстібати пожежник на собі широкий ремінь,— то давай мені на спину...

І присів.

Льонька, правда, не сплонував. Вхопився пожежникові за шию і повис на плечах.

Пожежник підперезав його паском до себе.

— Ну от так, тепер полізли...

Він не поспішав, руками й ногами перебирав щабель за щаблем. Я і Круть слідували за ними, і чим далі — тим більше в мені піднімалося зло на Льоньчика. Ну чого ото йому треба було вириватися вперед? Либонь, пожежник і справді подумає, що я з малодухих. Ну так я ж вам доведу!

Коли Льоньчик і пожежник уже підлізали до машини, я, недовго думаючи, переліз через, перильце, став на драбину. І ледь не покотився грушею вниз. Вона справді так хитнулася під ногами, що, коли б я не тримався цупко за перила, не знаю, що б і було.

Все похололо у мене в душі. Але повертатися назад — то було б понад ганьбу. І я порішив будь що буде продовжувати путь.

Все тіло моє наче хто стиснув у цупку грудочку. Я навіть подих затримав у грудях,

вхопився уже й руками за драбину, поліз.

Щось там унизу кричали, гавкав і вищав Круть. Але для мене в цю мить нічого не існувало. Я тільки думав, щоб ногою потрапити на щабель і щоб ніяка сила в світі не вирвала з моїх рук драбини.

Я не знаю, чи хоч два рази дихнув за весь час, поки ліз, чи як набрав у легені повітря на дзвіниці, так тільки на землі його видихнув.

Коли хтось підхопив мене джкими руками під пахви і підняв, я ще тримався руками за щабель і не випускав його з пальців.

— Пускайся, пускайся тепер уже сміливо,— почув позаду чийсь голос.

То був пожежник. Він узяв мене, мов маленького, на руки і гукнув тим, що стояли внизу біля машини:

— Ну, братці, коли ці артисти-десантники такі сміливі, їй-богу не треба їх і лаяти, а тільки з миром відпустити додому...

Лиш тепер я почув, як несамовито гавкав, скарчав Круть. Пожежники спочатку хотіли було залишити його там. Але потім змилосердились, і один із них поліз знову на дзвіницю. Та пес у руки чужій людині не дався. Так і залишався там на ніч.

НОВИЙ СПІЛЬНИК

Нас із Льоньчиком не відпустили з миром додому, як радив пожежник, а посадовили в міліцейську заграговану машину і повезли.

По дорозі, хоч як лячно було, я все ж зумів шепнути Льоньчикові:

— А сувенір?

— Є! — відповів він ледь чутно, але все ж переможно.

В міліції нас довго не затримували. Записали тільки наші прізвища, адреси, номер школи та класу, де вчимося, коротко — як потрапили на дзвіницю та з якою метою, і відпустили. Не тільки відпустили, а знову посадили в чергову міліцейську машину, відвезли додому.

Ну, звичайно, все відбувалося так, як я й угадував. Мама плакала і вважала, що ми не повернулися з річки. Дідусь, що вже встиг обшукати все пусте побережжя, зараз ходив по кімнаті. А тата не було, він ще й цієї хвилини сподівався десь натрапити на наші сліди.

Не знаю як кому, а мені бачити мамині сльози в сто крат важче, ніж пережити батькове, дідусеве чи ще чиєсь найсуворіше покарання.

На душі була невимовна гіркота, і я змушений був розкрити всю таємницю нашої операції. Бо справді ж таки не зрозуміло, чого нас, як каже мама, "нетеча понесла в монастир на ту високу вежу проти ночі". Одне слово, настала остання хвилина безслав'я операції "Голуб".

Якраз і тато повернувся і теж слухав мою сповідь.

Мама пробувала лаяти. Дідусь тільки ходив по кімнаті й хмурился. А тато несподівано став на мій захист.

Я вам не сказав, що він військовий. Майор. І, може, це врятувало мене.

— Ну що ж, нічого, нічого, Жужу... Не лайте його. Врешті треба поспробувати

побути вночі й на дзвіниці. І повоювати із птахом, і кажанів не побоятися. Це, може, й добре, в солдати піде — пригодиться. Але, ¹ Жужу, пам'ятай...

Він замовк, не доказав. Коли я мився у ванні, зайшов, тихо мовив:

— Жужу, я людина військова і знаю, що таке таємниця. Розумію, що її треба берегти пильніше зіниці ока. Здогадуюсь, що й про вашу таємницю не повинні знати ні дідусь, ані навіть мама. Але мені, майору, так би мовити, вищому командному складові... Ну, та цього разу хай буде так... А на майбутнє давай домовимось: коли в тебе виникатимуть якісь таємниці в житті, ти, прошу, довіряйся мені і вір, що я ні в чому не зраджу. Добре?

Від тих слів темну ніч мого смутку мовби прорізав яскравий сонячний промінь. Я чекав суворого покарання від тата, а він раптом простягнув мені руку на довічну дружбу. І я мимоволі виструнчився, по-піонерськи підняв руку в салюті, радісно, майже весело сказав:

— Єсть, товаришу командир!

ДІДУСЕВА ОСМУТА

Зранку, тільки я розплющив очі, перша думка була: а як там Круть? Може, той великий птах напав на нього і закликав?

Тата і мами десь не було. Тож я зразу кинувся до дідуся:

— Давай якось рятувати нашого Крутька, він же на дзвіниці...

Я побіг до Льоньки. Він прихопив із собою наш сувенір, і, оскільки таємниця операції вже була відкрита, ми вирішили показати коліща дідусеві та розповісти, що збираємося послати його в Дрезден у подарунок Віллі.

Дідусь зацікавлено взяв у руки те коліща, задумано роздивлявся. Воно було покарьожене, без двох зубців.

— І де б то їм дітися? — дивувався я.

Дідусь зітхнув.

— Оце і я думаю та й здогадуюся, чи не... — і замовк.

— Чого ви не доказуєте? — питаю.

— Довга то мова, а час короткий. Там же Круть у полоні...

Нам пощастило й цього разу. Коли ми прийшли до дзвіниці, виявилось, що двері її уже відчинено. Тепер ми зайшли туди не крадучись. Спочатку дідусь, потім Льоньчик, за ними я.

І знову ми почули внизу чийсь голоси, точнісінько, як і вчора. Спустилися за дідусем невеличкими приступками, побачили на площадці трьох молодих людей. Вони схилилися над білим аркушем ватманського паперу з якимись кресленнями, про щось сперечались. Дідусь привітався, ми з Льоньчиком теж хитнули головами. Незнайомі повернулися до нас, і один із них — високий красивий блондин — запитав:

— Ви щось хотіли?

— Та розумієте, — сказав дідусь, — оці розбишаки вчора видерлися на дзвіницю... Так самі серед ночі ретирувалися пожежною драбиною, а друга свого Крутька залишили. То маю оце виручати із полону псину.

Білявий чоловік засміявся:

— Так це вони? — і проміряв нас від голови до п'ят льодинками своїх голубих очей.— Казав сторож, що цілу ніч не давав спокою той ваш пес. Все лементував на дзвіниці, будив собачню навкруг... Це добре, що ми вчора ключ від дзвіниці взяли із собою, а то так би й сидів аж до завтра, поки директор приїде з рибалки...— Перевів погляд на своїх колег, додав: — Ця дзвіниця, бачите, ще й таку неприємність людям приносить...

— Кому неприємність, а їм,— дідусь усміхнувся в наш бік,— думаю, тільки радість.

— Е ні,— сказав чоловік,— то радість небезпечна, все могло трапитись. Ну, та незабаром цієї небезпеки вже не буде...

Дідусь не зрозумів:

— А як це не буде? Про що ви?

— А так,— потер руки білявий чоловік: — розробляємо ось проект, як би цю дзвіницю покласти на землю. Непотрібна вона штука, як викопний іхтіозавр... Дивись, щоб літак не зачепився в тумані, стережися, аби діти не полізли, а то грозовицю сюди притягує, б'ють блискавки. Тут ми побудуємо цілий комплекс сучасних модерних споруд... Та, вибачте, загомонілися ми дуже з вами... Ніколи... Так що ви можете шукати свого песика...

Та дідусь стояв чогось, мов закам'янілий.

— Так, так,— зітхнув,— то ви праві, що кожному поколінню свої будови і своє лице землі. А мені жаль...

— Хе-хе! — усміхнувся молодий чоловік.— Чого вам жаль?

— Жаль цієї дзвіниці...

— Он як... Жаль бабусі дівування, та не вернеш... То ви б, може, хотіли, щоб і дзвони знову підняли на дзвіницю і щоб вдарили в них, аби ви перехрестилися...

— Гай, гай,— нахмурився дідусь,— жваво говорите, молодий чоловіче, дуже жваво... Тільки, бачите, ця дзвіниця, давніми пращурами нашими побудована, допомагала мені колись боронити Радянську владу...

Тоді молоді люди поклали олівці на ватман, закурили по цигарці й дідусеві простягли.

— Паліть...

— Ні, ні, спасибі, я вже не курю,— сказав дідусь,— давно не курю, бо вважаю, що куриво ні до чого... Як оте хресне знамення, про яке ви казали...

— Ну то вибачайте, але все ж цікаво, як же ця дзвіниця допомагала раптом вам боронити Радянську владу?

— Е, хлопці, діло то давнє... Ну, та коли цікаво, можу сказати... А ви, Жужу,— повернувся дідусь до нас,— уже освоїли цю дзвіницю, то підіймайтесь нагору... Ви дозволите їм? — попитав у білявчика.

— Так, так, хай ідуть,— махнув рукою той,— тільки обережно, щоб не впали, бо це ж життя людське, розумієте...

— Коли вони вночі зуміли, то вже тепер, як по писаному,— засвітив дідусь на нас

доброю усмішкою.

Ми, звичайно, не боялися, але нам теж хотілося почути дідусеву розповідь, і я сказав:

— Нічого, дідусю, ми пізніше трошки...

— Ну що ж, добре. Тоді ось хвилинку, і разом почалапаємо. Мені теж цікаво побути там, де я давно-давно, ще як був безвусим і тільки вперше почав тривожити бритвою верхню губу, лежав.

— Може, дзвонарем працювали? Чи в монашій рясі ходили? — знову похопився один із трьох.

Дідусь нічого не відповів на ті слова, тільки глянув на молодика з-під насуплених брів, удаючи, що не розчув.

— Був я там, під куполом, у вісімнадцятому році з "максимом", своїм кулеметом. Завод наш тоді перший у місті повстав проти окупантів та гетьманців, витурив їх утришия геть отуди за річку на луги... Тоді й заводські корпуси наші, і оцей монастир по сусідству, і ця дзвіниця перетворилися на фортецю. Робітники дні й ночі боронилися від ворогів. А моє місце було отам угорі, на дзвіниці. Ох, скільки клопоту завдала вона чужинцям! До неї не підступитися, бо на ній гармати, на ній кулеметні гнізда, вся вона, як їжак, ощетинилася зброєю. Тоді на заводі в нас казали, що дзвіниця оця, зведена далекими пращурами, стала рятувальницею нашою. Видать, були вони не тільки тямовитими будівничими, але й воїнами мудрими — знали, де і як треба ставити її і камінь до каменя примуровувати. І ми, робітники, дивилися на неї, на дзвіницю, як на доброго нашого поплічника в боротьбі. А тепер вона вам, бач, заважає! Зава-жа!

Дідусь більше нічого не сказав, повернувся до нас і вже зовсім тихо промовив:

— Ну, внучата, ходімо пошукаємо нашого полоненого...

Круть таки виявився до кінця непокорою. Я вже сподівався, що він утік, бо двері були відчинені, та коли ми знову піднялися нагору, він раптом вихопився із круглої кімнати і з радісним плачем побіг нам навстріч.

Дідусь від нас відстав. Він на кожному кроці зупинявся і подовгу задумливо дивився у вікно. Може, просто спочивав, а може, далекі спогади затримували його.

Врешті й він ступив у круглу кімнату.

— Так, так,— сказав, важко віддихуючись,— все як тоді. Ні, трохи інакше. Немає великих дзвонів. І Ось цей механізм напівзруйнований... А отут я лежав із своїм "максимом". Тоді й годинник зупинився, бо дуже кулі гетьманські його били. Може, й оті два зубці тоді...

Ми помовчали. Потім я згадав:

— А де ж той птах сидів, що так нас налякав? Невже в годиннику?..

— Птах? — дідусь відступив до стінки, звідти зазирнув на великий чорний ящик,— та он же гніздо зверху.

— Де? — похопився Льоньчик.

Ми з ним теж відбігли до стінки, але наш куций зріст заважав щось побачити. А так хотілося. Тоді ми з Льоньчиком почали просити дідуся підняти когось із нас. Дідусь

послухався і посадив мене на плече.

Я й справді побачив на ящику якесь гніздо з решето завбільшки, складене з гілочок. В ньому двоє брудно-білих, з бурими крапочками яєць, завбільшки як курячі. Одне з них я подав дідусеві.

— О, так це ж сокіл...— сказав він.— Поклади скоріше і ходімо звідси, щоб не налякати його.

Коли ми вже готові були спускатися вниз, дідусь тихо, мовби про себе сказав:

— А вони мудрують, як би все це повалити на землю...

Я заглянув йому в обличчя, в очі. Задума та осмута ховалися в них.

В ЩАСЛИВУ ПУТЬ!

Наступного тижня ми принесли в "Глобус" фото. Друзі наші розглядали їх з великим інтересом. Доброго пів-уроку ми розповідали про нашу мандрівку на дзвіницю та про всі пригоди. Любов Василівна теж усміхалася й дивувалася. Врешті сказала, що ми негайно маємо написати Віллі Кюнте листа і фото послати в подарунок.

— Любов Василівна, але ми дуже б хотіли вкласти туди ще й оцей сувенір...— І Льоньчик витяг із-за пазухи коліщатко з блюдце завбільшки.

— Що це?

— Та це ж із того годинника.

— Але навіщо ви його витягли звідти? — насторожилася наша керівниця.— Воно ж там потрібне.

— Ні,— узявся пояснювати Льоньчик.— Тут же ось немає двох зубів. Крім того, воно погнуте. Та й механізм той розбитий, він пригодився б хіба що тільки на брухт...

— Ну що ж, хай буде й так,— погодилася Любов Василівна.— Може, подарунок ваш принесе якусь радість Віллі Кюнте.

Наступного заняття довгий лист, в якому ми розповідали і про себе, і про наше місто, і про смішні пригоди на вежі, ми поклали разом з коліщам у коробочку. Її загорнули в папір, хтось із німецької групи "Глобус" написав зверху красивим каліграфічним почерком Вілліну адресу: Дрезден, Карлмарксштрассе, 71, квартира 19. Того ж дня ту невеличку посылку ми з Льоньчиком віднесли на Центральний поштамт. Тьотя в сіренькій блузці з білим комірцем, із золотавою косою, закладеною навколо голови, зважила наше відправлення, поставила аж п'ять сургучних печаток і поклала під стінку до інших. Льоньчик радо посміхнувся, тихо сказав:

— В щасливу путь!

ПІДВАЛЬНА КІМНАТА

Я вам уже розповідав, який великий та кремезний у мене дідусь. Але забув сказати, що, хоча він уже й на пенсії, не перестає любити свої спецівки. Коли мама, буває, каже йому:

— Та ви б скинули оту свою робу,— тільки посміхається:

— А навіщо? В ній мені так зручно.

Чому дідусеві зручно в робочому одязі — це я вам зараз розповім.

Справа в тому, що він із тих людей, котрі хвилини не можуть посидіти без діла.

Обов'язково повинен біля чогось порпатися, над чимось мудрувати, щось підпилювати, підчищати, припасовувати.

У нашому будинкові, яків кожному міському, є підвальне приміщення. І дідусь випросив там собі маленьку кімнатку.

Поставив верстачок, приладнав на ньому лещата, на стінку повісив шаховку з інструментами, а на дверях написав: "Громадський цех Ремточмеханіки". І засміявся сам над тим.

Але в користі того громадського цеху уже давно всі переконалися в нашому будинкові. Він став і для чоловіків і для хлопців, таких, як оце ми з Льоньчиком, домовим клубом. В когось колесо у велосипеді почало вісімку малювати — зарадити біді можна зразу ж у громадському цеху. Комуś треба ковзани-гаги поточити — будь ласка: заправляй їх у лещата, бери широкий підпилок і працуй на здоров'я. Не вмієш? Дідусь тобі покаже. Рибалки — блешні відливати, грибники — ножа підгострити, — всі товчуться біля дідуса.

А вже отам різне трубне господарство — опалення, водогін — то безповоротно передано в нас на самообслуговування. Чим бігти в будинкоуправління, писати виклик слюсарю, а потім чекати його, то чи не простіше самому з допомогою дідуса все зробити?

Не пам'ятаю, чи казав я вам, що дідусеві видали почесну безстрокову перепустку на завод. Так він нею теж користується сповна. Все в нього там якісь справи.

А іншого разу гінець із заводу біжить:

— Сьогодні в нас у клубі посвята молоді в робітничий клас, чи не змогли б ви молодій зміні розповісти, як революцію робили колись на заводі, як вам працювалося?

Дідусь торкне сивого козацького вуса, усміхнеться:

— Та чого ж — це можна...

Дідусь у мене з людей веселих, за словом у кишеню не лазить і любить погомоніти.

Але після того, як побули ми з ним на дзвіниці, я почав помічати, що якийсь він задумливий і навіть похмурий став. То, було, порається на своєму верстачкові біля чогось і пісню у вуса мугиче. А це тільки час від часу зітхає.

— Чого ви, дідусю? — допитуюся.

Підніме він збентежено очі, рукою махне:

— Та ти не дослухайся, своє діло роби.

Ми з Льоньчиком і справді не дуже додивляємося та прислухаємось до дідусевих клопотів, бо ж своїх досить.

Та якось прийшли з Палацу, а дідусь, посміхаючись, манить мене до себе:

— Жужу, можеш не задаватися. Не тільки в тебе таємниця, тепер вона і в мене є. Але ж ти тоді зі мною не поділився...

Я стенув плечима.

— Дідусю, ви ж розумієте, що таємниця тому і є таємницею, що її нікому розповідати не можна... Розумієте?..

— Хе-хе,— засміявся він,— то в тебе недобра таємниця була, а в мене добра, гарна, і

я можу, якщо хочеш, навіть показати її...

Показати? Мене розібрала цікавість, і я вигукнув:

— Ну, звичайно, дідусю! Я обіцяю, що нікому ні пари з вуст.

— А Льоньчику?

— Льоньчик же мій друг... Ми з ним, як одна людина...

— Отак!.. А Льоньчик ще комусь... Що ж то буде за таємниця...

— Ні, ні, дідусю,— поспішив я його заспокоїти.— Льоньчик — то вже й кінець... Він уже анікогісінькому...

Дідусь махнув рукою:

— Ну, добре, ходімо!

Ми спустилися в підвал. Дідусь відімкнув свій громадський цех, і я побачив, що весь верстачок його захаращено якимись коліщатами, пружинами, валами.

— Пізнаєш?

Ні, я нічого не пізнав. Та й що тут пізнавати: якийсь брухт, чорний від пилу та за давнього мастила.

— Хе-хе...— засміявся дідусь,— а оце і є моя таємниця. Ну невже ти не здогадуєшся? А на дзвіниці механізм пам'ятаєш?

О, тільки тепер я зрозумів, що то був розібраний годинник.

— Навіщо ви його, дідусю?

Він підійшов ближче до тої купи залізаччя, задумливо сказав:

— Але ж ти чув, що ті проворні молодики збираються руйнувати дзвіницю і монастир та будувати на тому місці якийсь модерний ансамбль? Привалять усе це грудням каміння... То я упросив поки що віддати мені. Щось, може, зробимо.

Він подивився на мене, додав:

— Хочеш, і тебе з Льоньчиком можу прийняти рядовим у свій цех "Ремточмеханіки".— І засміявся.

Звичайно ж, я погодився, не роздумуючи.

Тепер дідусь від самого ранку, поснідавши, спускається туди вниз, у свою комірчину. А за ним і я з другом.

Дідусь зразу ж знайшов нам роботу. Налив у ночви піввідра гасу, дав два конопляні віхті і наказав кожне коліщатко, кожен гвинтик, кожную шайбочку, кожную гаєчку перебити, як він сказав, "до первородного блиску".

І ми з Льоньчиком негайно ж узялися до діла.

І КАМІНЬ МАЄ ГОЛОС

Уже минуло чимало часу, як ми відіслали Віллі посилку, а відповіді все не було. За різними клопотами ми почали й забувати про нього.

А діла в нас справді було дуже багато. Ходили в Палац піонерів на заняття "Глобуса", займалися фотографією, дресирували нашого Крутька. Річка. Кіно. Стадіон. Одне слово, всього й не перелічиш. Крім того, була й нова турбота — допомагати дідусеві.

Ми старалися. Так перемили деталі годинника, що дідусь не міг знайти ані одної

піщинки, жодної крапельки старого мастила. Деінде траплялася, правда, іржа, та ми її наждаком повідчищали, і всі нутрощі механізму тепер полискували такою новизною, ніби вони тільки з виробництва.

Дідусь складав годинника і чим далі — все частіше чухав потилицю...

— Трьох колішат не вистачає,— зітхав.— От і спробуй тепер... І навіщо я вам віддав ще й оте...

— Так воно ж без двох зубців,— розводив руками Льончик.

— Все одно, хоч і без двох. Ми б ті зубці вставили. А тепер як наново все розрахувати?.. Ах шибеники ви, шибеники!..

Та як дідусь не жалкував, а тепер уже нічого не поробиш. Не писати ж у Дрезден Віллі: так і так, дорогий друже, поверни назад подароване тобі колішатко, бо нас лають за нього...

Я все так і сказав дідусеві. Він посміхнувся:

— Та звичайно... Але ж морока буде...

Минулого року ми два рази на тиждень ходили в школі до майстерні по обробці металу. Але там хіба все почуєш, хіба все зрозумієш? У вчителя ж цілий клас: і в того запитання, і в іншого. А тепер у дідуса нас тільки двоє: що хоч, те й питай, дідусь усе й розкаже, й покаже.

І ми питали, не соромлячись.

— Дідусю,— сказав, наприклад, я,— а що цей механізм має робити?

— Хе-хе,— ворухив дідусь вусами,— то наче я знаю, ніби я той механізм робив? Повинен працювати. Колись він дзвонив у дзвони. Але ж інструкції немає. Книжки, де можна було б почитати, теж не розшукаєш. От і спробуй розгадати. Але розгадаємо... Ще й нове щось придумаємо.

Припасовуючи поміж колішат якийсь кривий важілець, раптом казав:

— Ветеран, можна вважати. Півстоліття там бовванів без' роботи. Скільки вітрів через нього продмухало, скільки всього прошуміло над ним. А тепер ми йому знову повернемо життя. Отак ставай, голубчику, осюди. От добре. Клади одну руку на це коліща, а другу на сусіднє. От і будеш цілий вік хилитатися, як молодиця з відрами на коромислі.

Я поглянув на той важілець, а він і справді ніби дівчина з коромислом на плечах.

— Дивіться, дідусю,— засміявся я,— щоб оте коромисло до вас не заговорило...

Дідусь підморгнув мені хитро:

— Так воно вже давно зі мною розмовляє. А ти хіба не чув?

Ми з Льончиком презирнулися: мовляв, говоріть, діду, нас сплоха на бога не взяти...

А дідусь допитується:

— І ти, Льончику, не чув?

— Таке говорите,— підняв мій друг брови,— коли б і залізо ще заговорило, на світі було б дуже шумно, гамірно.

— Молодець, Льончику,— сказав дідусь серйозно,— що зумів туго сплести слова в

реченні. Але в них не вся правда. Кожна порошок в світі, хлопці, має свою душу і свій голос. Тільки треба вміти все те бачити і чути.

— І оцей годинник теж?

— О,— задумливо примружив очі дідусь,— як жаль, хлоп'ята, що ви ще питаєте. Хай вам ще не чутно мудрої мови оцих коліщат, пружин, важелів, що так розумно припасовані одне до одного. Але хіба мало вам сказав тільки один оцей напис — "Ганс Кюнте"?

Ми презирнулися з Льоньчиком: а й справді! Нам було ніколи, ми не мали часу над усім задуматися.

Дідусь, у своїй робочій спецівці, у фартусі, уважно й допитливо дивився на нас поверх окулярів. Потім узяв стільчика, присів на нього і заговорив знову:

— А хіба вам не доводилося чути, як камінь говорить, як цілі будинки промовляють?

— Ні,— похитав я головою.

Дідусь узяв зі свого верстачка жмут паклі, задумливо почав витирати ним руки.

— Коли ви йдете до школи, хлопці, може, бачили голубий триповерховий красивий будинок?

— Не пам'ятаю,— признався я.

— Жаль,— зітхнув дідусь.— А я, коли не проходжу, завжди зупиняюся послухати його.

— І що ж він вам каже? — поцікавився Льоньчик.

— Будинок той,— вів далі дідусь,— побудував давно один багатий і найняв дуже талановитого, але бідного архітектора. Він, той архітектор, був молодий і жив із матір'ю в тісній бідацькій міській квартирі. Багач квапив будівничого — скоріше, скоріше, бо вже ось весілля, а воно має відбутися у новому будинку.

Архітектор поспішав. Аж тут матінка захворіла тяжко. І він змушений був покинути всю роботу: дні й ночі сидів біля ліжка хворої. Вскakuє в бідацьку квартиру багач, ледь не з кулаками до свого будівельника: "Ти що ж це робиш, хочеш, щоб моя наречена від мене відвернулася? Вона мріє після вінця ступити на розкішний балкон, що виходить на вулицю, щоб усе місто вітало її із щастям. А ти, значить, так?

Не дам же я тобі ані копійки із зароблених грошей..."

Вилетів багач лютий, як тигр. А мати й мовить синові кволим та тихим голосом: "Іди, дитино, хай я сама якось побуду, бо на щось треба ж нам із тобою жити".

Пішов син-архітектор до багача на роботу. А коли пізно ввечері повернувся додому, побачив, що мама вже й не дише...

Тоді він вирішив помститися своєму багатому кривдникові. І як? Побудував великий розкішний балкон на вулицю, як і хотів того господар, а внизу під ним поставив дві фігури підпирати — стару жінку і молодого юнака. "Навіщо це?" — здивувався хазяїн. "Увесь світ, пане господарю,— сказав йому архітектор,— тримається на розумі й праці. Стара жінка — то мудрість, молодий хлопець — то праця". Багач був не дуже тямовитий, але хотів, аби про його дім гарно думали, і махнув рукою: "Хай буде так". І не став додивлятися пильніше.

Після весілля товстосум зі своєю молодою жінкою вийшов на балкон, а служки, щоб привернути увагу людей, кидали вниз цукерки. Нужденний простолюду піднімав ті солодощі, дивився вгору й перешіптувався: "Але ж ви бачите, хто їх тримає на собі, отих багатців?" — "То наше горе і наша мука".— "Та ви придивіться пильніше — то ж сам архітектор і його згорьована мати..." Зорили люди уважно й ще інше побачили: той молодий сильний хлопець плечима й лівою рукою тримав балкон, а праву, стиснуту в кулак, підняв угору й свариться на тих, хто тішиться у нього на хребті...

Дідусь, доказавши те, кинув на верстачок паклю. А я дивився на нього зачарованими очима: так он він який у мене!

— Та хіба тільки цей будинок? — сказав знову дідусь.— Коли б я не йшов по тій тихій зеленій вуличці, що біля вашої школи,— чи тоді як зацвітають каштани, чи як кетяги їх зеленими гронами звисають, чи як тихий сніжок лебединим пухом спадає на дерева,— мені завжди чується музика: прекрасна й ніжна, як схід сонця.

— Це ж чому, дідусю? — здивувався я.

— Ех ти, Жужу,— посміхнувся він.— Та то ж вічний голос того маленького непоказного одноповерхового будиночка, в якому жив наш прекрасний композитор Микола Віталійович Лисенко. Там він приймав свого дорогого гостя Петра Ілліча Чайковського. Ну хіба ви не чули, як ще й зараз на всю тиху вуличку звучить під їхніми чутливими пальцями старий рояль?..

Він примружив очі, мовби прислухався й зараз до того, що ми нездатні були чути. Зітхнувши, вронив:

— І кожен камінь, хлопці, має свій голос...

СЛОВО, ЯК МУЗИКА

Дідусь таки дуже морочився біля того годинника. Оті троє коліщаток були серйозними загадками. Уже повірізав їх із картону, приміряв, припасовував і сьак, і так — діло не йшло. Головна труднація полягала в тому, щоб точно визначити — скільки і яких зубців повинне мати кожне з них. Я не раз бачив, як у дідуса росянів лоб від напруги. Коли він був дуже заклопотаний, казав нам:

— Ну, хлопці, досить уже вам, ідіть погуляйте, я тут сам поморочуся. По-моро-чуся! Людині без диплома — діло важке. От попробуй зробити розрахунки...

Чухав скрушно потилицю і йшов на завод.

— Ой, як потрібен тут диплом... Ну ось ми їх заарканимо сюди...

Він замикав свій цех і йшов на завод.

Одного разу ми побачили в дідусевій підвальній кімнатці якихось двох незнайомих. Вони теж щось чаклували біля годинника, вимірювали, рахували. Ми хотіли й собі туди носи уткнути, але дідусь від порога завернув — ідіть, мовляв, гуляйте надворі.

Через кілька днів він повеселіло сказав:

— Ну, тепер діло пішло. Дипломи таки допомогли...— І розгорнув аркуш ватманського паперу з кресленнями.— Ось вам ці троє коліщат в натуральну величину. Бачите, які красені...

Справді, креслення були гарні. Чорні чіткі лінії деталей рельєфно проступали на

білосніжному тлі паперу.

— Хто ж це вам, дідусю?

— Еге,— прицмокнув,— тепер у мене надійна підмога завелася. Дипломована... Правда, дипломи в їхніх кишенях будуть завтра, а сьогодні вечорами хлопці ще бігають в інститут... Та вже й зараз тямовиті... Мені, бачиш, не вгризнути цього горішка. А вони, либонь, там якусь формулку, в іншому місці щось помножили, щось поділили і от маєш... Старому дідові не треба голови морочити...

На східцях зашамкотіли чийсь кроки, почулися голоси.

Дідусь ійдняв голову:

— Та ось вони... Легкі на спомин, самі грядуть... Проходьте, проходьте...— й почав згортати ватман.

Двоє парубків привіталися з дідусем, він хитнув головою в наш бік:

— Знайомтеся з моїми онучатами...

До мене ступив високий, з рудуватим кучерявим чубом, у білій короткорукавці:

— Здорові були, козаки! — сказав весело і простягнув руку.— Мене звати дядько Прокіп...

Я теж назвався.

— А це ось,— продовжував дядько Прокіп, показуючи на свого товариша, приземкуватого й широкоплечого, в картатій ковбойці,— ексчемпіон по боксу нашого заводу дядько Роман, він же Рамзес Другий... Чули про такого?

Льоньчик і тут встиг вискочити поперед мене.

— Чули! Рамзес Другий — єгипетський фараон, який воював із хеттами.

— Правильно...— засміявся дядько Прокіп.— А наш Рамзес Другий в основному воює з Рамзесом Першим, теж Романом із сусіднього цеху. За першість у заводському боксі...

— Ти хоч би тут,— сказав дядько Роман, неквапом простягаючи мені руку,— утримався від каламбурів своїх.— А нам із Льоньчиком додав: — Здрастуйте, хлопці...

Коли моя рука лежала в його п'ятірні, я зразу ж відчув, скільки в ній сили. Він не стискав її, просто тримав, злегка похитуючи та дивлячись на мене карими очима.

— А ми оце,— повідомив дідусь, коли всі познайомилися та привіталися,— говоримо про те, що все в житті має свій голос: і камінь, і птах, і билінка кожна... Ось цей, другий напис на станині, що вам, хлопці, сказав?

Дідусь указовим пальцем провів по пластинці на станині: "Август Кюнте, 1943".

Ми з Льоньчиком презирнулися, стенули плечима, не знаючи, що відповісти. Бо, крім імені та прізвища і ще року, більш нічого там не побачили.

— Жаль, жаль,— похитав дідусь головою.— А я ось думаю, що цей Август Кюнте був у нашому місті у війну з гітлерівцями.

— Так це ж тато Віллі,— сказав я.

— Хай і так,— приглушено мовив дідусь,— але він був на нашій землі як завойовник. Розумієте?

Признатися, ми про це навіть і не подумали. А тепер стояли з Льоньчиком просто

приголомшені. Якщо так, то чи треба було з такими труднощами лізти на дзвіницю, радіти, коли побачили старий годинник і напис на ньому? Та й зараз — чи варто морочитися з оцим брукхтом?

Не знаю, як Льоньчика, а мене одразу здолали і сумніви, й жалі. Я не знав, що далі робити.

— Ну ладно вже,— сказав дідусь,— не вішайте носів, хлопці. Це я говорю до того, що треба вам, гороб'ята, учитися добре розуміти і камінь, і якийсь крихітний зелений листочок на дереві, і букву. Бо за всім тим, боже мій, скільки різного заховано!.. Але Віллі Кюнте ні в чому, ясна річ, не винен і по праву гордиться своїм дідом — другом Тельмана. Він піонер, чого ж ви ще хочете? І ви правильно зробили, що виконали його прохання. Так і треба. А тепер ідіть гуляйте. Роботу я вам знайду.

Було жаль, що дідусь знову нас випроваджує. Не знаю, як Льоньчикові, а мені б дуже хотілося побути з экс-чемпіоном дядьком Романом та дядьком Прокопом.

— А хіба нам зараз не буде роботи? — запитав я.

— Почекай, Жужу, знайдеться й вам,— сказав дідусь, знову розгортаючи ватман.

— Не турбуйтеся,— вставив дядько Прокіп, розчісуючи гребенем свої золотаві кучері,— дід ваш усіх в цього годинника запряже — одних у голоблі, других у барки...

І засміявся.

— А як же ви хотіли? Так і буде... От вони одне коліща одіслали в Дрезден, тож хай мені його й зроблять...

— Хіба я не казав вам? — повернувся дядько Прокіп до нас.— От вам уже й барочок...

— На тому й станемо, оце коліща ваше...— дідусь показав пальцем на нижнє з тих трьох, що були накреслені на папері.— Матеріал я вам принесу, ось дядько Прокіп чи дядько Роман розмітять, а ви випилюйте, нарізайте зубці,— все чин чином... Тільки щоб робота була з точністю до мікрона... Як там у нас на дверях написано — "Ремточмеханіка". Ви тільки вслухайтесь у звучання слова — рем-точ-ме-ха-ніка... Як музика! А поки що — гиля звідси...

І дідусь підштовхнув мене в спину до виходу.

Мені відлягло від серця після дідусевих слів. Значить, все, що було з Вілліним татом, не повинно падати тінню на Віллі. Він піонер, і ми з Льоньчиком піонери, значить ми... Ну як би це сказати? Ми можемо бути з ним добрими друзями...

ОРІОН І ВОЛОШКА

Тепер я сповна відчував та розумів, як потрібен людині час і як слід його берегти та цінувати. В нас було стільки різних справ! І кожному хотілося зробити.

Льоньчик жив у сусідньому парадному. Я на п'ятому поверсі, і Льоньчик на п'ятому. От і попробуй, коли треба, запитати:

. — Льоню, що в тебе в задачі вийшло?

Заради одного слова скільки доводиться витратити часу! Поки спустишся вниз, потім піднімешся на п'ятий поверх. Почув цифру і цаново роби той самий шлях, тільки в зворотньому напрямі.

А коли б телефончик?

У моїй квартирі він є, в Льоньчика нема. Мама його працює на заводі прибиральницею й сказала, що те їй ні до чого, тільки гаманцю лихо...

А жаль. Це б ми: "Алло! Алло! Льоньчик?"

Ні, ми б навіть не користувалися нашими звичайними іменами. Це, либонь, і нецікаво. Куди інтересніше, коли є позивні. Я, наприклад, Волошка, Льоньчик — Оріон. Тоді б підняв трубку:

— Оріон! Оріон! Я — Волошка...

Підняв би трубку... Ех!..

Ми вже кілька днів марили прямим телефонним зв'язком між нашими квартирами.

Якось стояли на вулиці біля телефонної будки. Каштан, що ріс поряд, прикривав її зеленими руками гілля з розпростертими пальцями-листями, боронив від палючого сонця. А вона, мов добра супутниця, підтримувала своїм дашком два кетяги зелених їжакуватих плодів. І обом, певно, від того сусідства було зручніше, затишніш у житті.

— Он де вона...— зітхнув я.— Бачиш?

— Хто? — не розумів Льоньчик.

— Трубка. Отаких би нам дві, і повний порядок...

— Звичайно...

— Але ж не підеш їх відрізати...

— Зрозуміло...

— От коли б у магазині можна купити...

— Еге, купиш!..

Все те лиш доливало масла у вогонь.

Дорогою додому ми мовчали.

Завернули до мене. Длубаючись у ящику столика, де тато зберігав свої рибальські снасті, я побачив моток капронової нитки. Вона була скручена в клубок. Батько ремонтував нею сачок, яким ловить живців для спінінга. Я вертів у руках той моток, а думки все снувалися й снувались. А що, якби зробити телефон з оцієї нитки?

Ту останню думку я промовив уголос. І був дуже здивований, коли почув Льоньчиків регіт на всю кімнату.

— Оце сказав... Ну, тобі, Жужу, тільки в цирковому ілюзіоні виступати...

— А тобі, Льоньчику, аби посміятися... Замість того, щоб і собі помудрувати, так хі-хі та хі-хі... А воно всі найвидатніші відкриття зроблено зовсім випадково... От візьми Ньютона... Сидів чоловік у саду під яблунею, а тут груша йому на голову — бах!..

— Ха-ха-ха!..

Льоньчик тримався за живота, бігав по хаті і як не падав від сміху.

— Ну чого ти регочеш? — обурився я, вже готовий кинутися до нього з кулаками.

— Сидів під яблунею, а груша на голову...— давився він од сміху.

Я зрозумів свою помилку, але піддаватися не хотів.

— Груша чи яблуко — яка різниця? — кажу йому переконано.— Головне, що вдарила по голові... І от він, цей самий Ньютон, відкрив закон всесвітнього тяжіння... А

он дивися, якийсь там Хейєрдал, щоб доказати свою гіпотезу, зв'язав плота і поплав у відкритий океан... А ти, замість того, щоб і нам почати випробування хоча б і оцієї нитки, регочеш... Сміятися — це діло найпростіше, для цього великого розуму не треба...

Льончик трохи знітився.

— Та хіба я проти? — ворухнув плечима. — Я готовий на будь-які випробування!

— От і будемо випробувати цей капрон, — сказав я з усією рішучістю. — Тільки що ж замість трубок?

Тримаючи в руках моток, я задумливо блукав по кімнаті.

Вийшов у коридор і там на полиці біля дверей помітив коробку з-під вакси.

— Еврика! — кричу Льончикові.

— Невже? — поспішав він до мене.

— Звичайно, — радо запевняю його.

А в той час цілий рій думок загув у мене в голові. Що, коли взяти оцю коробку з-під вакси, розкрити її, покласти туди кінець нитки і закрити? Тоді б ця сама коробочка могла служити одночасно й за мембрану, й за мікрофон.

— Дивись, — кажу я Льончикові, хвилюючись. — Але передусім гляньмо, що в ній.

Відкриваю її і мимоволі радію: вона пустапустісінька. Виклав я другові свої міркування. Він хитнув головою — згоден.

— Але де взяти ще одну коробочку? У вас там немає? — питаю в Льончика.

Чухає потилицю.

— Розумієш, кілька днів тому викинув... Ну коли б знаття...

— А ти ніколи нічого не поспішай викидати. З власного досвіду знаю: отак викинеш, а через кілька днів як би воно знадобилося.

— Це правда, — погодився Льончик.

— Отож перед тим, як щось викинути, подумай: а чи не потрібне воно буде завтра, позавтра...

— Тепер так і робитиму... Але зараз як?..

І в ту ж хвилину йому спала на думку нова еврика.

— Давай, Жужу, зробимо так, щоб одна половинка коробочки була і за мікрофон, і за навушника.

— Хай буде й так, — погодився я, — коли вже експеримент, то треба випробувати все...

У тому ящику, де в нас зберігаються різні найнеобхідніші інструменти та різний домашній матеріал, я швидко знайшов дідусеве шило. Проколов ним в обох половинках коробочки посередині дірочки. Засунув в одну кінець нитки і зав'язав її на вузлик, і в другу так само.

Льончик слідкував за моєю роботою, а потім і каже:

— А якщо вузлик ще й присмолити до заліза? Мені здається, тоді б звукові коливання передавалися б краще... Тільки де смоли взяти?

— Та в дідуса все є в "Ремточмеханіці", — майже крикнув я, радіючи, що Льончика

вже, видимо, експеримент захопив по-справжньому.

З ниткою та ваксовою коробочкою ми побігли вниз у підвал, прихопивши з собою й сірники. Дідусь біля чогось порпався за верстачком, на нас не зважав. Ми знайшли шматочок смоли. Льончик запалив сірничок, я швидко над ним поставив чорну грудочку, знизу націлив коробочку. Скоро край грудочки заблищав, заворушився, спливаючи вниз. В повітрі запахло скипидаром, а над язичком полум'я вже тремтіла крапля. Вона зірвалася вниз, але впала біля вузлика. Та друга й третя точнісінько вцілили на нитку.

— Порядок! — сказав Льончик.

Дідусь помітив наше чаклування над коробочкою, запитав:

— Що ви там, хлоп'ята, мудруєте?

— Е, дідусю,— відповів я,— секрет! Експериментальний секрет!

— Знову секрети, та ще й експериментальні?

— Тільки ви, дідусю, не допитуйтеся,— попросив я.— Ми самі вам потім розкажемо...

— Добре,— погодився дідусь з першого ж слова й знову схилювався над своїм верстачком.

А ми, засмоливши й другий кінець капронової нитки, побігли за будинок, в садок, випробовувати нашу "трансконтинентальну", як казав Льончик, систему.

Нитка була, може, метрів з п'ятдесят завдовжки. Ми розтягли її між дерев, поза кущами.

Не знаю чому, але я дуже хвилювався. Навіть чув, як серце в грудях швидко-швидко стукало.

Кущі в нашому садочку густі, і ми з Льончиком не бачили один одного.

Я приклав до вуха коробочку. У ній чувся наче далекий шум прибою і більш нічого.

— Льончику,— кричу другові що є сили,— кажи мені що-небудь, а я буду слухати... Тільки повернися спиною. І не дуже голосно.

Я теж одвернувся од нього, одне вухо закрив долонею, а до другого приклав коробочку. І знову в ній той самий шум далекого морського прибою. Та раптом чую, а в тому шумовинні слабенький Льончиків голос:

— Я можу, звичайно, казати тобі що завгодно, але ти, Жужу, все одно не почуєш...

Та, може, це мені просто по атмосфері чути Льончика? Адже він за якихось п'ятдесят метрів від мене, он там, за кущами та деревами. Відхилив ваксову коробочку від вуха. Ні, не чути нічого. Знову до вуха. А там:

— Хоч ти, Жужу, й мрієш, подібно до Ньютона, зробити велике відкриття, але з твого ниточного телефону й кури сміятимуться... Ха-ха-ха...

У мене від радості, від тих його слів та сміху аж дух перехопило.

— Брешеш, Льончику, чи то пак, Оріон,— кричу йому в коробочку, та з такою силою, що без телефону можна було почути,— кури сміятись не будуть, бо я все розібрав до словечка... А якби сам Ньютон побачив нашу "трансконтинентальну" лінію, і йому б закортіло поговорити... Переходжу на прийом!

ПЕРЕЇЗД

З кожним днем все чіткіше окреслювалися грані нашої деталі. Ми нарізали зубці. Один — Льончик, другий — я. Так і йшли по колу. І кожному хотілося, щоб його зубець був не гірший за сусідній, нарізаний другом. Ми навіть змагалися — хто краще.

Та раптом серед роботи згадувався отой другий напис: "Август Кюнте, 1943". Уява домальовувала поряд ще одне слово: фашист...

У мене від того опускалися руки. Ні, навіть більше — хотілося терпугом побити і це нове коліща, і весь годинник.

Тоді Льончик казав:

— Ну який же ти, Жужу, нерозумний... Хіба винний у тому годинник?

Я кидав відразливо напилок на верстачок:

— Годинник — то таке... Але Віллі я більше не напишу й слова...

— Але ж і про Віллі тобі дідусь говорив, що він тут ні при чому, як і його дід Ганс Кюнте...

— Говорив, говорив...— сердився я.— Коли він такий, що вміє й каміння слухати, хай би йому дзвіниця розповіла, що робив Август Кюнте в нашому місті сорок третього року...

Але дідуся біля нас не було, він пішов з самого ранку з якоюсь деталлю годинника на завод.

Взагалі, коли ми працювали тут утрюх, було й тісно, й незручно. Лещата одні, а вони ж кожну хвилину потрібні всім. В дідуся ж іще була потреба й у точильному верстатові, і в шліфувальному та в інших інструментах. Тож ми й раділи, лишаючись у "Ремточмеханіці" самі.

Повернувшись якось із "Глобуса" додому, ми побачили біля нашого під'їзду вантажно-легкову невеличку машину. Дідусь щось клав у багажник.

— Переїжджаємо,— сказав нам весело,— бо вже ноги в мене болять безперервно міряти дорогу із заводу додому й назад.

Дідусь був у добром настрої і знову заспішив у підвал.

Ми з Льончиком і собі взялися допомагати йому виносити всі деталі годинника.

— А як же наше коліща? — запитав я.

— Ви будете тут працювати.

То було й добре і в той же час... Що не кажи, а з дідусем і веселіше, й цікавіш.

Я сумно сказав:

— Ну хоч підкатаєте нас до заводу?..

— Та скільки ж тут того катання!.. А ви що, не навіщалися на трамваях та автобусах?

— Так це ж на машині... Дозвольте, дідусю?..

— Ну що, візьмемо? — глянув він на шофера.

— Хай сідають,— погодився той.— Бо воно ж трамвай чи тролейбус — то одне, а машина — зовсім інше.

Зраділі, ми залізли у фургончик.

Вже виїхали було й на вулицю, як дідусь згадав, що забув креслення та й майстерня залишилася незамкненою. Шофер зупинив машину, і дідусь швиденько побіг назад. Вийшли й ми з Льоньчиком, стоїмо на тротуарі та дивимось, як реактивний літак по синій блакиті неба розстилає білий товстий канат та заплітає його в дивовижні петлі.

Коли вже й дідусь повертається. Доходить до нас, аж тут три чоловіки неквапом ступають панеллю.

:— Добрий день вам, діду! — гукає один із них.

Я придивився і пізнав серед них того білявого чоловіка, якого бачив у дзвіниці.

— Ну, як ваші справи? — цікавиться.

Дідусь потис тим трьом руки й весело сказав:

— Працюємо... Уже розгадали всі секрети німецького годинника. Скоро підлікуємо його на всі сто відсотків...

— Підлікуєте? — посміхнувся білявенький.

— Ого,— торкнув дідусь рукою вуса,— не тільки підлікуємо, а нове життя йому дамо... Робітничка кость, хлопці, вона міцна, не таке вміє робити...

— Так, так,— сказав той білявчик багатозначно, а в очах у нього, я помітив, якісь непривітні бісики забігали. Він проміряв дідуся очима з голови до ніг, знову впер погляд в його обличчя.— Але ви, діду, здається, не тільки механізмом годинниковим займаєтесь, а й іншими речами...

На останніх словах він понизив голос аж до глухоти, додав:

— Нас ознайомили з вашим листом, який ви встигли повернути там, на заводі...

Дідусь посерйознішав:

— Так, так, то й добре...

— Не знаємо, кому добре, а кому й не дуже...— зауважив білявенький і вийняв з кишені цигарки.— Але даремно, діду, стараєтесь. Хоч як вам мила старовина, та дорогу новому не перепинити. Воно, знаєте, діду, як ота ріка, порве всі загати...

Дідусь нахмурився.

— Правильно говорите, люди добрі...— перевів погляд з одного на другого й третього,— ріку не перепинити. Хоч не мені вас учити, ми вже, слава богу, вміємо й рікам вибирати мудріший шлях, ніж вони самі можуть прокласти. Але скажіть мені, на милість, невже наша земля така куца чи світ клином зійшовся, що ваш модерний ансамбль конче треба ставити на місці старого монастиря? Зводьте поряд, і ми тільки привітаємо. Робітники нашого заводу з радістю житимуть у ваших модерних квартирах.

— М-да, діду,— похитав головою білявчик,— дуже ви щедрий землями розкидатися. А земля — то теж капітал... Ну та це вже інша справа. Тільки ще раз хочу вам сказати: даремні ваші старання...

Дідусь мовчки стеновав плечима. А другий із тих трьох, у пенсне на горбкуватому носі, цмакнув і собі докинув:

— Так глянути, ви й чоловік наче гарний, а от робите немудро...

— Ну що ж,— сказав дідусь пригнічено,— поживемо — побачимо... Бувайте здорові!..

Повернувся й пішов до машини. І ми з Льоньчиком за ним.

НЕСПОДІВАНА РАДІСТЬ

За кілька хвилин під^хали до заводської брами. Дідусь не таким радісним голосом, як до того, сказав:

— Ну, хлопці, от уже й кінець вашим мандрам. Далі ми вже поїдемо самі, а ви біжіть додому.

Шофер пішов на прохідну просити вахтера відчинити ворота, а ми з дідусем стояли біля машини, коли поряд хтось обізвався:

— Добридень, Іване Стратоновичу!

Ми озирнулися. То був середній на зріст чоловік, у легкому літньому капелюсі, під яким сріблилися скроні.

— А-а, здрастуйте,— простяг руку дідусь і ступив до тої людини.— Так оце перебазовуюсь.

— І добре,— сказав чоловік.— Тут вам буде зручніше.

— Звичайно. Я наче на крилах оце летів сюди. Та зустрів зараз випадково тих архітекторів, що ціляться на монастир, то вони мені по крилах гирлигою...

— Чого? За що?

— А наш лист до них дійшов. І вони тільки насміхаються, кажуть, що я, старий чоловік, хочу молоду ріку життя гаткою перепинити...

— Хе-хе,— сяйнув чоловік білими зубами,— вони себе мають за молоду ріку? Коли б не так...

— Будуть воювати... По них бачу.

— Хай пробують,— сказав чоловік бадьоро.— До речі, завтра в нас сесія міськради, маю виступати... Так ми й там проберемо їх... А ви, Іване Стратоновичу, поправте в своїх крилах пір'я і до роботи!

Брама відчинилася. Шофер уже йшов до машини, коли чоловік із білими скронями зиркнув на нас, запитав:

— А це ж що за козаки?

— Мій онук,— поклав дідусь руку на моє плече,— а це його товариш. Разом працювали там, у конурчині. А тепер ось проводжають мене і, здогадуюся, ледь не плачуть, що наша супряжність кінчається.

Ми справді стояли засмучені. Мабуть, чоловік це помітив, бо посміхнувся й запитав:

— Школярі? У який же клас ходите?

— У п'ятий,— сказав я.

— О,— ворухнув сивими бровами,— так уже зміна, Іване Стратоновичу!

— Авжеж! Нарізають же зуб'я в коліщаті. Тільки біля одних лещат мульткувато нам було втрюх.

— А у школі вас цього діла вчать? — знову поцікавився.

— Два уроки на тиждень,— пояснив Льоньчик.

— Чий же ти? — попитав у нього.

Льончик чогось знітився й почервонів. Дідусь, певно, помітив те, сказав:

— А його мама працює в нас у цеху прибиральницею. Та й у заводоуправлінні.

— Марія Денисівна?

— Так, так...

Чоловік знову подивився на Льончика, примружив очі, і в нього промінчики побігли від очей по скронях.

— Так, значить, кортить на завод,— мовив не то стверджувально, не то запитуючи і думаючи щось своє.

Я зітхнув мимоволі.

— Звичайно,— признався.

— Так,— сказав чоловік задумливо.— Але ж і вам, Іване Стратоновичу, мабуть, теж буде скучно без помічників? Та? Може, щоб веселіше працювалося, хай справді хлопці разом із вами?

— Так...— сказав дідусь непевно.

— Ну, успіхів вам,— простягнув руку дідусеві.— Підійдіть, будь ласка, у відділ кадрів, хай і підмайстерукам вашим випишуть перепустки... А я зараз туди подзвоню.

Коли я почув те, здається, й серце затанцювало всередині.

А чоловік простягнув дві руки нам із Льончиком, усміхнувся:

— Тільки ж, хлопці, щоб був порядок. Добре?

— Добре! — зірвалося мимохіть одночасно й у мене, й у Льончика з вуст.

Коли чоловік пішов, я спитав дідуся:

— Хто це?

— А це директор заводу, Петро Тимофійович...

МОЛОДЕ ОРЛЯ

Так ось який дідусів цех: довжелезний, широченний, високий. Людина, що стоїть у протилежному кінці його, здається ма^енькою-маленькою. А скільки тут світла! Воно ллється з усіх боків, бо .ж і стіни, і дах, і навіть двері — прозорі, із скла.

Попід стінами у великих кадубах ростуть пальми, фікуси, азалії, поміж ними на стелажах, обвитих плющем, цвіте гортензія, троянди.

Дивлячись на все те зело, Льончик посміхнувся:

— То мамине господарство...

Чотирма довгими рядами стоять верстати. Їх гудіння виповнює всю споруду, і створюється таке враження, що десь під дахом велетенський джміль заплутався в павутинні, сердито рве, шматує його, але ніяк вирватися з полону не може.

Та нараз джміль притих, і ми почули, як цех виповнився звучанням скрипки. Задумливе зітхання її покотилося між рядів аж туди, ген у протилежний край будови.

Я озирнувся довкола, розшукуючи, хто ж то грає. Але так нікого й не знайшов. Либонь, усе прозоре склепіння, просотане промінням, вібрувало, породжуючи той звук, що глушив усі інші шуми в цеху.

Дідусь стояв поряд з нами, і якусь хвилину не чіпав нас, наче даючи можливість познайомитися з новим, ще незнакомим світом.

Потім вирішив влаштувати нам екскурсію і повів по цеху.

За одним верстатом я побачив дядька Романа. У чорній робочій спеці, із засуканими рукавами, розстебнутим коміром куртки, він зосереджено й пильно порався біля блискучої деталі, що, полискуючи білими гранями, крутилася, затиснута з одного кінця в патроні. Токар виміряв її й знову наблизив до поверхні різець, що гнав із металу та в'язав у спіраль тоненьку стружку. Дядько Роман був такий зосереджений, що, либонь, і нас не помітив, хоча ми кілька хвилин стояли неподалеку. Врешті підняв голову і, пізнавши мене та Льоньчика, скупі посміхнувся, хитнув головою, вітаючись.

Неподалеку від нього працював дядько Прокіп. З-під чорного берета в нього вибилося золотаве пасмо, впало на лоба. Його верстат саме зупинився, і він, піднявши руку, весело та привітно замахав нам: мовляв, здорові, хлопці!..

Пройшовши по всьому цеху, дідусь, врешті, повів нас до свого "кабінету", як він казав. Що то за "кабінет", ми оце й роздивлялися.

В кутку із щитів голубого пластику відгороджена кімната без даху. О, тут не те, що там, у підвальному цеху "Ремточмеханіки": і просторо, й світло. А скільки різного інструментарію!..

Після закінчення зміни в дідусів "кабінет" прийшли дядько Роман та Прокіп. І цього разу Рамзес Другий був малоговіркий та зосереджений, наче над чимось дуже замислений. А дядько Прокіп тільки переступив поріг, зразу ж, витираючи руки об жмут паклі, весело гукнув нам:

— Так що, хлопці, значить, і ви вже примкнули до робітничого класу?

Льоньчик витяг з кишені перепустку:

— Ось! — показав з гордістю.

— О! — чи то зрадив, чи, може, здивувався дядько Прокіп. — Так це ж добре! Тоді засукуйте рукави — будемо разом працювати...

Льоньчик додав:

— І в Жужу теж...

Дядько Прокіп поклав на верстачок паклю, повернув моєму другові перепустку, скрушно прицмакнув:

— Бачу, хлопці, що й ви безповоротно потрапили в дідові сітки... Як оце й ми з Рамзесом Другим... Після зміни люди йдуть додому, а нас наче магнітом тягне ось сюди, у дідів "кабінет", поморочитися з отим осоружним механізмом...

— А таки тягне? — запитав Льоньчик.

— Та хочеться ж його, окаянного, побачити в роботі, — сказав дядько Прокіп. — Намалювали ж он усі деталі, а дідові мало, придумав ще якийсь пристрій...

— Ну ти там, тихше, — гримнув на нього дідусь. — Ти таки не вмієш тримати язика за зубами, ой не вмієш, Прокопе...

— Ах, звиняйте, — посміхнувся він, — це ж ваша таємниця...

І затулив долонею рота.

З того дня ми з Льоньчиком стали в цеху своїми людьми. Часом приходили з дідусем і разом бралися до праці: морочилися з тим коліщам, пильнуючи, щоб де не

схибити та не "запороти" якогось зубця. Бувало, що з'являлися на прохідній після обіду, коли поверталися з палацу.

Тоді вахтер, перевіряючи наші перепустки, хитав головою:

— Е, мабуть, молодий робочий клас любить довгенько поспати, що так пізенько...

Льончик брався пояснювати, чому затрималися, а чоловік махав рукою та хитрувато підморгував оком:

— Знаю, знаю, хлопці... Молоде орля інколи вище старого літає... Хоч і пізно, трапляється, на роботу приходить...

І сміявся.

Іншим разом у дідусів кабінет зазирала Льончикова мама:

— Чи тут молоді слюсарі? — гукала.— Ще мозолів не нажили собі? А ходіть-но підсобите мені полити квіти...

До тієї роботи ми з радістю. Бо випадала нагода помандрувати по всьому цеху, чого в інших випадках дідусь не дозволяв.

ТАЄМНИЦІ

НЕ ПО ТЕЛЕФОНУ...

Ми простигли між квартирами дві нитки: по одній, власне, велися розмови, друга для сигналізації. Бо ж інакше ніяк не можна. В звичайному телефоні виклик робить дзвінок. А нам як? Скільки не кричи в коробочку, Льончик, якщо він не приклав до вуха наушника, не почує тебе. От для цього ми й прилаштували дві консервні банки: одна в мене на балконі, друга в Льончика на підвіконні. Я смикну за сигнальну нитку — моя банка озветься, й ми вже знаємо: треба братися до телефонної коробочки.

Хоч та "трансконтинентальна" лінія давала немало вигоди нам із Льончиком, бо ми могли тепер, не бігаючи з квартири в квартиру, будьякої хвилини обмінятися з ним думками, все ж користуватись нею було не зовсім зручно: доводилося добре кричати, якщо хочеш, аби тебе почули в протилежному кінці лінії.

Якось тато був свідком нашої розмови.

— Пожалій, Жужу, своє горло,— посміхнувся він.— Воно ж людині раз на все життя дається. А за такої експлуатації швидко зноситься...

— Що поробиш,— зітхнув я,— іншого виходу немає...

— Немає, кажеш? — перепитав він задумливо.

— Звичайно... Всякий винахід спочатку недосконалий...

А все ж і йому одного разу закортіло поговорити по телефону з Льончиком. Тепер я сміявся з нього.

— Не кричи, тату... Горло людині дається на все життя.

Він весело підморгнув мені. А тим часом продовжував:

— Льоню! Я б вам порадив... Не чуєш? То я буду говорити голосніше,— і перейшов на крик.— Так от же, кажу, хочу порадити вам випробувати капронову волосінь... Не розумієш? По-російськи: леска! Знаєш, що це таке? Правильно: для рибної ловлі. Так-от ви й попробуйте її...

Тато то прикладав до вуха коробочку, то кричав у неї. А коли, врешті, пояснив

Льоньчику, що слід робити, передав мені "мікрофоно-наушник", як він висловлювався, і, витираючи лоба, признався:

— Людині, що не має музичного слуху, важкувато з вашим телефончиком...

Подумав хвилику, додав:

— А все ж молодці ви, хлопці, що придумали отаку штуку. Було б то в моїх силах — видав би вам патент на винахід...

— Ти глузуєш, тату? — образився я.

— Ні, ні,— похопився батько,— чому ж... Дуже серйозно кажу, що мені подобається ваша винахідливість, тямовитість і, признаюся, тільки за це одне хочеться вам чимось допомогти...

Я схопився з місця.

— А як ти можеш нам допомогти, тату? Скажи скоріше, будь ласка!

— Ти вже хочеш, щоб враз... Махнув паличкою — і готово...

Тато, сміючись, поплескав мене по плечу:

— Дай на роздуми та пошуки кілька днів.

— Добре,— погодився я,— тільки ж ти, будь ласка, не забудь!

— А я обіцяного нічого й ніколи не забуваю... Це ти, здається, повинен був би знати вже...

І справді. Й цього разу я переконався: тато в мене людина пунктуальна. В кінці тижня приніс якийсь чималенький пакунок, покликав мене з Льоньчиком, з іронічною урочистістю сказав:

— Ось вам у винагороду за ваші пошуки, експерименти,— не знаю, як точніше й сказати — премія...

Ми з Льоньчиком кинулися до того пакуночка, розгортаємо і аж руками сплеснули: в ньому лежало дві трубки телефонні невідомої нам конструкції, а поряд моток дроту, батарейка і два дзвінки.

— Та це ж цілий агрегат!..— захоплено вигукнув Льоньчик.

— Але де все це, татусю, ти взяв? — поцікавився я.

— Трубка з трофейного польового. Все інше... Та хіба вам не байдуже? Головне — маєте матеріал. А змонтувати допоможе дідусь.

Розмова та відбувалася ввечері, і дідусь тільки повернувся із заводу. Почувши те, захитав головою:

— Ой ні, хлопці... Ви вже мене звільніть... Дайте мені впоратися з годинником, а потім усе інше.

— Так хіба вам Жужу з Льоньчиком не допомагають?

— Та в мене помічників стільки, що ніде й курці клюнути. Але ж...

— Коли дідусеві, хлопці, годинник світ сонця заступив, тоді будемо втрюх монтувати. Завтра!

Нам нетерпеливилось, і ми почали просити татуса все це зробити зараз. Він подумав хвилику, махнув рукою:

— Пропало ярмо, гиньте й круторогі!..

І тато взявся розповідати нам, як все треба монтувати. Ми працювали з Льоньчиком у його квартирі, татусь дома.

Врешті все було готове: батарея, дзвінок підключені, трубка лежала в Льоньчика на столику.

Настала хвилина першого випробування.

Коли б ви побачили, які ми з Льоньчиком були в цю мить! Я глянув на друга, а в нього очі горять. Перекладає трубку з місця на місце. Придивляюсь, та в нього ж пальці тремтять! Льоньчикова мама теж зайшла в кімнату з рушником на плечі і тарілкою в руках, зацікавлено спостерігала за нами та телефоном.

І ось дзеленькнув дзвінок. Я, признатися, аж стрепенувся. Ми вдвох з Льоньчиком шарпонули руки до трубки. Але він перший встиг схопити її. Підніс до вуха. Та враз чомусь передумав, мені віддав:

— На, ти перший!..

— Говори, говори ти,— підказую йому.

Він ще рішучіше стояв на своєму:

— Ти повинен!..

Я приклав трубку до вуха. Аж у ній дуже голосно, так, що чути було, мабуть, і Льоньчиковій мамі:

— Алло! Алло!

Ви, звичайно, можете сказати: ну й що ж там особливого? Чи не чуємо ми оте "Алло!" дуже часто в телефонній трубці? Знайшов чого хвилюватися!

Якщо хто із нас так думає, угадую: той ніколи нічого не робив своїми руками. Бо коли воно змайстровано твоїми мозолями, коли ти його вистраждав, вимріяв, тоді оте "Алло!" звучить як найпрекрасніша музика.

— Слухаю! — закричав я, бо тихо не міг, стільки в моїх грудях духу зібралося, і його треба було видихнути.

— Доповідає майор Корнієнко! Хто біля телефону? — почув я в трубці по-військовому чіткий голос.

— Це я, татусю! Я!

Трубка якусь мить помовчала, і знову чіткий татів голос обізвався:

— Хто — я?

— Та я ж кажу — Жужу. Невже ти не пізнав?

— Не по формі говорите, товаришу!

Тато розмовляв так строго, що я аж знітився та розгубивсь.

— А як же треба? — вже тихше питаю.

— Ну хоча б так: біля телефону командос Корнієнко-молодший!

Я засміявся.

— Вибачайте, товаришу майор...

— Вибачатися нічого. Відповідайте на моє запитання!

Я прокашлявся, розправив плечі і голосно відрапортував:

— Вас слухає, товаришу майор, піонер Жужу!

— Оце більш-менш... Як мене чуєте?

— Чудесно,— кажу я.

— Я вас також прекрасно. Тому дозвольте доповісти, що пряма "трансконтинентальна" лінія Жужу — Льоньчик готова до експлуатації. Якщо в товариша командоса немає більше ніяких зауважень, дозвольте Корнієнку-старшому бути вільним.

— Ой ні, татусю,— закричав я,— почекай трохи, давай ще поговоримо. Я хочу тобі сказати, що ми сьогодні одержали листа із Дрездена, і Віллі Кюнте розкрив нам одну військову таємницю.

— Військову? — здивувався тато.— Але ви повинні знати, товаришу командос, що про військові справи, а тим більше таємниці, говорити по телефону не рекомендується... Про це при особистій зустрічі. Отже, з вашого дозволу, товаришу командос, я кладу трубку... Успішної експлуатації лінії...

І трубка замовкла.

НЕСПОКІЙ

Я помітив, що останнім часом дідусь надто пильно дослухається вечорами до радіо. Раніше лягав незабаром після вечері. А зараз кожного дня ловить московські вісті, ба ще й потім лишається біля радіоприймача. І особливо уважний, коли опівночі озивається боєм курантів Красна площа.

Я лягав раніше. Інколи хотів би й затриматися, та мама підганяла:

— Жужу, пора спати...

Та кілька днів підряд я чомусь прокидався саме опівночі, коли годинник заливав нашу квартиру малиновим дзвоном: бем... бем... бем... І кожного разу бачив: дідусь сидить біля столика, вслухається у той гулкий спів металу. Потім лунав гімн. Врешті годинник втихав, а дідусь ще довго сидів замислений.

Одного разу я не втерпів, підійшов до нього:

— Дідусю, чого ви не спите?

Він закліпав повіками, очутився.

— А ти чого?

— Я випадково прокинувся... А ви і вчора, і позавчора...

— Мені сон байдуже... А тобі треба спати, якщо хочеш скоріше вирости... Біжи...

Я пішов, так і не допитавшись, чого дідусь задумливий та чому вечорами засиджується біля радіоприймача.

Кілька неділь підряд до нього приходили дядько Прокіп та дядько Роман, зачиналися втрюх у другій кімнаті і довго про щось сперечалися. Мені хотілося й собі носа між них уткнути, тільки дідусь не дозволяв, повторюючи своє звичне:

— Біжи, Жужу, гуляй...

Коли врешті двері відчинялися, з кімнати валував цигарковий дим, а на столі в попільничці здіймалася ціла гора недопалків. Які ж можуть бути ще суперечки? Либонь, креслення коліщат зроблено, і тепер тільки виготовляй їх. А вони знову сидять над ватманським папером.

Користуючись перервою, я заходив у кімнату і намагався зазирнути в білі аркуші, але дідусь швидко згортав їх, примовляючи кожного разу:

— Не твоє, Жужу, мелеться, не підставляй ковшика...

Дядько Прокіп теж найчастіше відбувався жартами. Тільки дядько Роман, до якого в мене прокидалося все більше й більше симпатії, якось сказав:

— Та пожалійте хлопця... Ви ж бачите, як йому цікаво...

— Все в свій час,— махнув дідусь рукою і сховав ті аркуші високо на шафу.— Та й що він зрозуміє?..

— Чи ж він маленький? — продовжував захищати мене дядько Роман.— Іди сюди, бо з ними каші не звариш. Бери стілець і сідай.

Я підставив до столу табурет.

— Так-от,— узяв він олівець і підсунув до себе клаптик паперу,— хоч твій дідусь і прочухана мені за це, мабуть, дасть, але я розкрию тобі секрет: ми вирішили переробити оті куранти. Ти знаєш, що таке куранти?

Я, здається, й чув те слово, але зараз не міг пригадати, що воно означає. Тож непевно стелав плечима.

— Куранти,— пояснив дядько Роман,— це годинник, який уміє відбивати в дзвона години або виконувати цілу мелодію.

— А,— зрадів я.— Так он чого дідусь тепер вечорами так пильно дослухається до Красної площі по радіо...

Дядько Прокіп зареготав на всю кімнату.

Дядько Роман тільки скупі посміхнувся, а дідусь посварився пальцем та захитав головою:

— Ах ви ж халамидники...

— Так-от, Жужу,— продовжував дядько Роман.— Легше було б нову хату поставити, ніж стару перебудувати... А ми хочемо до того старого годинника прилаштувати новий пристрій, щоб він...

— То ти, може, в Жужу попросиш допомоги? — перебив його дідусь.

— Бачиш,— відклав дядько Роман олівець,— сердиться твій дід. Гнівиться, бо ось скільки морокуємо і ніяк кінці з кінцями не можемо звести...

...Ми з Льончиком уже закінчували робити наше коліща. Прийшли до дідуса в його кабінет, а в цеху якраз перерва. У кімнатці, крім дядків Романа та Прокопа, був директор заводу. Побачив нас, усміхнувся:

— А-а, молодий робітничий клас! Здорові, козаки! — І простягнув мені та Льончикові руку.

Потому, повернувшись до дідуса, сказав:

— Ну таК що ж, я не заперечую. Коли таке діло — їдьте... Якщо вже взявся за гуж, то відступати нічого... Вибирайте, Іване Стратоновичу, одного із цих двох,— кивнув на дядька Романа та дядька Прокопа,— собі в підмогу і виписуйте відрядження...

Директор глянув на свій ручний годинник, зашвидкував. Тільки він вийшов, дядько Прокіп сказав:

— Хоч мені й кортить поїхати, але, так і будь, фараонові Рамзесу Другому поступаюсь своїм місцем... Хай він... А зараз ходімо підобідаємо...

Пішли й вони. Ми залишилися з дідусем утрюх. Я запитав:

— Куди це їхати?

— Еге, Жужу,— підморгнув весело дідусь і потер руки,— діла наші пішли на лад. Тепер на старому монастирі висітиме державна грамота і будь-кому доторкнутися до нього зась! Пам'ятник архітектури! Зрозуміло?

— А їхати ж куди?

— Ну ти ж і реп'яшок! Поїдемо, хлопці, в Москву! І знаєте куди?

— Куди? — похопився Льончик.

— У Кремль, на Спаську вежу. Подивимося на тамтешні куранти...

— На самісіньку вежу? — здивувався я.

— Авжеж, до годинникаря на консультацію!

Увечері ми з Льончиком стали умовляти дідуса взяти й нас із собою. Думалося, що то нелегка справа, бо потрібна була згода не тільки дідуса, але й мого тата та мами, а крім того ж, і Льончикової нені. Але все обійшлося досить легко: дідусь, послухавши нас, подумавши кілька хвилин, наморщив лоба, махнув рукою:

— Хай буде, я згоден, поїхали... Але ж...— І показав поглядом на двері кімнати, в якій були мої батьки.

Я зрозумів його, радісно вигукнув:

— Нічого, й тата з мамою попросимо...

Одне слово, наступного дня ми вже збиралися в дорогу.

СЕРЦЕ

Виїхали увечері, а на ранок були вже в Москві. Глянув я на вокзалі на годинника — дев'ять годин.

— От і добре,— сказав дідусь.— Зараз на Виставку, влаштуємось із житлом, а потім у Мавзолей до Леніна...

Нам із Льончиком хотілося пішки піти вулицями столиці, щоб усе побачити, все роздивитися. Але дідусь порішив скористатися послугами таксі, бо ж часу обмаль.

Він сидів біля шофера, ми втрюх позаду: дядько Роман посередині, а я та Льончик по боках, припавши до віконця. Але машина так мчала, що не дуже що й угледиш.

За годину з влаштуванням у готелі покінчили і, поснідавши, поїхали метро на Красну площу до Мавзолею.

Скільки тут люду! Суцільна лавина тече по ескалатору вгору та вниз, рухлива жива повинь заливає вестибюль станції. І дідусь, щоб ми з Льончиком не загубилися, узяв мене за руку, а дядькові Романові наказав тримати мого друга.

Ось і Красна площа. Багато разів ми бачили її на фотографіях, малюнках в газетах, журналах, врешті, у кіно, але все ж те не могло зрівнятися із живими барвами, звуками, диханням її. Я чомусь неймовірно хвилювався. Серце стукотіло швидко-швидко, мовби я пробіг далеку дорогу, хоч насправді ми лише трохи пройшли від станції метро.

— Давайте зупинимось,— сказав я тихо дідусеві.

Ми стали. Він випустив мою руку і скинув з голови капелюха.

Кілька хвилин в якомусь урочисто-святковому мовчанні ми озиралися довкола. Кремлівська стіна з порізаним верхом... Спаська вежа... Зелено-сріблясті ялинки... І Мавзолей... А від нього по всьому майдану довга-довга черга людська... І голуби... Вони сідають довірливо просто на брук, спокійно, непохливно походжають поміж людей.

— Серце нашої Вітчизни, хлоп'ята...— сказав задумливо дідусь, ні до кого не звертаючись.

Я глянув на нього. Він стояв якийсь помолоділо підтягнутий, вітерець ворухив біле волосся на голові. Мрійними очима дивився довкола.

— Серце...— повторив уже зовсім тихо і не кінчив, думаючи щось своє.

Мені чомусь здалося, що він у цю мить бачив себе юним на вежі старого монастиря, чув, як нервово калатає й здригається в руках кулемет та б'є ворогів, щоб зараз спокійно, у доброму ритмі пульсувало оце велике серце Вітчизни.

А навколо плинув все той же людський потік на всі чотири сторони. Поспішали цілі групи. Йшли поодиноці, як і ми, урочисто мовчазні. Фотографували на згадку себе і все окілля.

Нараз обізвалися куранти. Я помітив, що дідусь увесь стрепенувся, повернувся до Спаської вежі і довго зорів на великий циферблат, на якому стрілки показували одинадцять годин.

Коли куранти пробili одинадцять разів і малиновий передзвін, покотившись майданом кудись удаль, врешті затих, дідусь сказав:

— Ну що ж, голуб'ята, тепер підемо до Леніна...

Але треба було для того стати в чергу. Я здивувався, коли побачив, що вона не кінчається на Красній площі, а повертає за Кремль, тягнеться алеєю саду ген-ген...

Дідусь поспішав, і ми ледь встигали за ним. Але я ще більше був вражений, коли побачив, що хвірточка в сад замкнена.

Розпорядник з червоною стрічкою на рукаві не пустив нас. Дідусь обурився:

— Та що ви, молодий чоловіче... Я до Леніна... Розумієте, до Володимира Ілліча...

Розпорядник співчутливо посміхнувся, тихо, спокійно сказав:

— Розумію, дідусю, але вже пізно...

Дідусь був настроєний войовниче:

— Але ми з України, поїзд приходить тільки о дев'ятій годині ранку, і ми ніяк не могли раніше... Зрозумійте ви...

— Я все розумію,— сказав розпорядник,— але доступ до Леніна відкрито тільки на три години, і вже не можна... Ви даремно стоятимете...

Навколо нас біля хвірточки вже зібрався люд, і хтось гукнув:

— Та що ви, діду... Ми тут були у вісім годин ранку й то не втрапили, а ви...

Дідусь озирнувся:

— У вісім?

— Авжеж...

Якась жіночка з гурту сказала:

— Діду, люди приходять о п'ятій годині ранку...

Дідусь посмутнів, а розпорядник торкнув його руку:

— Нічого, дідусю, ви влаштуйтеся з ночівлею, а завтра...

Дідусь махнув рукою:

— Та я вже влаштувався...

— Ну так,— продовжував неквапно співбесідник,— відпочиньте сьогодні. А завтра приходьте зранку і побачите Леніна... Тільки, будь ласка, якомога раніше.

В того русявого чоловіка був такий спокійний та співчутливий голос, що дідусеві нічого не залишалося, як змиритися. А якийсь бородань тим часом, намагаючись розжалобити розпорядника, казав:

— Та що з України — і пішки можна... А ми із самого Сибіру їхали, з Іркутська... Слухай, голубчику, будь добрий, пропусти... Ти ж розумієш — з Іркутська... Скільки добивалися. У Москві лише один день...

— Не можу, слово честі, не можу, повірте мені... Мавзолей відкрито лише три години, а до Леніна їдуть з усього світу... З усієї планети! Ну як нам бути?

Ми пішли. І знову повернулися туди, до Спаської вежі.

— Завтра ми тут будемо ні світ ні зоря,— зітхнув дідусь.— У п'ять годин, хлоп'ята, я вас підніму на ноги...

— Добре,— мовив Льоньчик.

— А чи ж прокинеться? — посміхнувся дядько Роман.

— Та ми можемо й зовсім не спати,— запевнив я.

— Ні, ні,— заперечив дідусь,— поспите, як і належить, честь честю...

Я глянув на годинника Спаської вежі. Було без трьох хвилин дванадцять.

— Ну от, ще раз послухаємо курантів,— зрадів дідусь,— і підемо у Кремль шукати годинникаря...

Тут я помітив, як із воріт Спаської вежі, карбуючи крок, вийшли два солдати й офіцер. Сірі парадні шинелі, голубі погони із золотими кантами, карабіни з примкнутими багнетами.

Дідусь сказав:

— Почесний караул... До Леніна... На пост номер один...

— Ходімо й ми туди,— попросив я.

Ми трохи пройшли за ними.

Як я заздрих їм, отим солдатам!

— Оце б нам з тобою,— шепнув я Льоньчику.

Вони стали біля входу, завмерли в почесній варті.

Спочатку нам не поталанило в Кремлі з годинникарем. Дідусеві сказали, що він буде тільки завтра в другій половині дня. Але дідусь зміг поговорити в ним по телефону, і побачення було призначено на п'яту годину вечора.

Наступного дня на світанку ми вже були знову на Красній площі.

Черга збиралася в садочку. Стали й ми.

Цього разу ми мали можливість достеменно роздивитися все кругбіччя.

Ранкове сонце золотило куполи на соборах. На кремлівській стіні туркотіли голуби.

Об одинадцятій годині черга рушила. Поволі, поволі й ми наблизилися до Мавзолею.

Не знаю навіщо, але дідусь узяв мене за руку. Дядько Роман тримав Льоньчика.

Переступили поріг. З притінку чийсь тихий голос попереджав:

— Обережно — приступки! Обережно — східці!

Яка тут урочиста тиша! Тиша і напівтемрява.

Дідусь підняв мене на руки.

Зліва я побачив Леніна. Його рідне, таке дороге, добре лице...

Як мені хотілося довше побути тут! Але людський потік вливався й вливався в Мавзолей, і за якусь хвилину ми вже знову виходили до Кремлівської стіни.

Не хотілось ні про що говорити. Хай буде перед очима й далі наш Ленін...

НА СПАСЬКІЙ

Того ж дня о п'ятій годині вечора ми були в умовленому місці біля Спаської вежі. До нас підійшов високий, вже літній чоловік у широкополому капелюсі, з ковінькою в руці, запитав:

— Хто тут чекає годинникаря?

Дідусь ступив йому назустріч:

— А це ми ось...— І простягнув руку.

Почали знайомитися.

Його звали Петро Корнійович.

— Це дуже прекрасно, що ви порішили відремонтувати старий механізм,— сказав він.

— А все через оцих...— хитнув дідусь головою в наш із Льоньчиком бік і розповів, як ми "відкрили" того годинника.

Петро Корнійович, ласкаво дивлячись на нас, похвалив:

— Молодці, хлоп'ята, що дідові своєму роботу знайшли. Так чим же можу бути вам корисний?

— Розумієте, Петре Корнійовичу,— сказав дідусь,— підремонтувати того годинника ми й самі в силі. Але зробити майже нові куранти і щоб вони виконували гімн нашої Республіки...

— Значить, по модель приїхали? Так?

— Достеменно!

Петро Корнійович неквапом витяг з бокової кишені великого, ледь не з півметра завдовжки, блискучого ключа, заходився відмикати двері вежі.

— Ходімте побачимо...

Коли двері відчинилися і ми пішли східцями вгору, сказав:

— Вам, мабуть, буде цікаво знати, що годинника, якого я маю честь доглядати, ще в перші роки після революції було відремонтовано за вказівкою Леніна. Я вже ось скільки років піднімаюся до курантів і кожного разу дивуюся, як Володимир Іллєч,

такий зайнятий тисячами й тисячами різних державних і партійних справ, все-таки помітив і таку дрібничку, що годинник на Кремлівській вежі замовк. Він сказав тоді: треба навчити старий механізм виконувати нову революційну музику — наш комуністичний "Інтернаціонал".

— І Ленін піднімався оцими східцями? — запитав дядько Роман.

— Ще й не раз...— хитнув головою Петро Корнійович.— Приходив подивитися, як ідуть роботи по ремонту механізму, а потім послухати голос курантів.

Східці ті, старі, викладені з каменю, дихали прохолодою. Я дивився на них мов зачарований. Взагалі ці дні я жив, наче в казці. Ходити східцями, на які ступав Володимир Ілліч, дивитися на те, що бачили і його очі... Ні, це не кожному таланить! Не кожному! І які ми з Льоньчиком все ж таки щасливці! І як маємо дякувати дідусеві, що взяв нас із собою!

А тим часом, поки збурювали мене всі ті думки, ми піднялися на висоту Кремлівської стіни. Туди, на той древній мур, виводить широка брама. Петро Корнійович відкрив засув, прохилив одну половину воріт. Леле! Яка вона товста! Та тут же, по цій стіні, може проїхати автомобіль.

— І сюди Володимир Ілліч приходив,— сказав Петро Корнійович.

Коли ми піднялися вище, наткнулися на нішу. А в ній товста дубова лавка вмонтована.

— Кажуть,— продовжував годинникар,— що Володимир Ілліч відпочивав тут ось. Сидів на оцій лавці, розмовляв із майстром, який тоді вчив куранти нової музики. То теж була нелегка справа, як на ті часи. Але майстер все ж навчив їх. І Володимир Ілліч, розповідають, гаряче тиснув йому руку та дякував за роботу.

Аж ось ми піднялися вже й до курантів.

— Можете глянути на Москву нашу,— сказав Петро Корнійович, підійшовши до круглого вікна.

Воно було досить високо для нас із Льоньчиком. Петро Корнійович побачив те, підставив нам драбинку.

Яке безмежжя міста! Будинки й будинки. Одні внизу, другі вибилися високо в небо і наче аж підпирають блакить.

Тим часом Петро Корнійович відімкнув кімнатку, де містилися куранти, засвітив у ній світло. Ми побачили посередині великий механізм із багатьма коліщатами, що, змащені мастилом, полискували жовтизною зубців. І маятник. Великий маятник неквапно, навіть ліниво, як здалося мені, похитувався в один і другий бік:

Цок-цок... Цок-цок...

Ось цей звук я скільки разів чув по радіо, а тепер навіть бачу, як народжується він.

Цок-цок... Цок-цок...

І за кожним помахом маятника посуваються по циферблату стрілки. По них звіряють свої годинники — наручні, настінні, кишенькові, на пароплавах, літаках, під землею і в космосі — мільйони й мільйони людей всієї планети. Не знаю, як для Льоньчика, а для мене, їй-право, це була казка. Казка наяву!

Потім дідусь, Петро Корнійович і дядько Роман довго ще робили виміри курантів та креслили на папері.

...Коли повернулися в надвечір'я у готель, повечеряли й полягали спати, ми з Льоньчиком ще довго заснути не могли. Ліжка наші стояли близько одне до одного, й ми, схилившись на подушки, шепталися, обговорюючи знову й знову все, що бачили за день. Найбільше ж, розуміється, про Мавзолей та Спаську вежу Кремля.

А потім... Льоньчик ще продовжував щось згадувати, але його голос уже шелестів, мов сухий листочок на галузці дерева. Та ось дихнув вітер, зірвав його, поніс кудись удалину, а разом із ним і голос мого друга. Очі мені склепилися, і вже ніяка сила не змогла б підняти повіки, бо всім тілом потекла солодка млість.

...І знову я побачив себе та Льоньчика на Спаській вежі. Стоїмо біля віконця, поряд із годинником, захоплено дивимось на Москву. Коли ж чую я — по східцях чиїсь покvapливі кроки. Озирнувся, аж то Володимир Ілліч іде. Простоволосий, піджак розстебнутий. Підняв голову, побачив нас, посміхається.

— Ну що, хлоп'ята, цікаво?

— Надзвичайно,— кажу я.

— От і добре,— говорить Володимир Ілліч і стає поряд із нами.— Тепер і вашому дідусеві, думаю, легше буде навчити свої куранти грати гімн нашої прекрасної України. Але чи допомагаєте ви дідусеві в роботі?

— Ми, Володимире Іллічу, вже зробили для годинника одне коліща,— захопився Льоньчик.

Дивлюсь я на друга, а в нього очі горять, мов жаринки.

Ленін кладе Льоньчикові на плече руку:

— Молодці! А мами на вас ніколи не обижаються?

Я чомусь зітхнув. Володимир Ілліч помітив те, посміхається:

— Мабуть, буває?... Вгадав, правда ж?

— Один тільки раз трапилося,— признався я чистосердечно,— як на дзвіницю лазили годинника шукати і затрималися...

Володимир Ілліч уважно дивиться на мене, слухає, а на обличчі задума. Коли я кінчив розповідати, він зауважив:

— Мама, хлоп'ята,— то найдорожче, що маємо в житті. І треба цінувати та берегти її понад усе. І її ласку, і її слово, і її милу, рідну усмішку... А щоб вона частіше посміхалася, знаєте, що треба, хлоп'ята?

— Що, Володимир Ілліч? — питаю я.

— Треба, щоб у ваших щоденниках частіше з'являлися п'ятірки,— мовив Володимир Ілліч, довірливо схилиючись до нас.

— А-а,— сказав Льоньчик,— це правда. Коли в мене п'ятірка, мама завжди усміхнено дивиться на мене і говорить мені ласкаві слова.

— Отож бачите...

— А в мене і Льоньчика часто бувають п'ятірки, Володимир Ілліч,— похвалився я.— Ось із німецької мови в обох нас тільки п'ятірки... Ми навіть з Віллі Кюнте листуємося

німецькою мовою...

— Це чудесно, що з німецької мови у вас п'ятірки. А як справи з рідної мови?

Я прокашлявся. Володимир Ілліч примружив очі, пильно подивився на мене. Помітивши мою збентеженість, стиха сказав:

— Зрозуміло... Значить, з рідної мови у вас не завжди п'ятірки? — і перевів погляд на Льоньчика.

— Угу,— опустив мій друг погляд долу,— бувають четвірки... А то на контрольній, дивись, і клята трійка іншим разом вскочить...

Володимир Ілліч нахмурився:

— Ай-я-я... Це погано, хлоп'ята! Перш ніж знати якусь іноземну мову, треба якнайдосконаліше володіти своєю рідною... Тією, якою з вами говорить мама, якою бабуса співала ще в дитинстві пісень... Без цього, друзята, не можна стати справжньою людиною... Це ви запам'ятайте! Ким би ви потім не були, які б науки не досягали, але рідна мова, голуб'ята, передусім!

— Ми вам обіцяємо, Володимир Ілліч, що й з рідної мови у нас будуть тільки п'ятірки. Щоб мама усміхалася...— промовили ми разом із Льоньчиком.

— От так... Це мені подобається... Ну, бажаю вам успіхів...

І Володимир Ілліч мені та Льоньчикові потиснув руки й швидко-швидко пішов кудись угору східцями...

ЖАР-ПТИЦІ

Після поїздки в Москву навколо дідуся на заводі згуртувалася ціла самодіяльна бригада таких, як і він, ентузіастів, що звикли над чимось мудрувати, щось конструювати, винаходити. Усіх їх цікавила ідея курантів, і вони після зміни збиралися в дідусевій кімнаті в цеху.

А роботи було багато. Найперша потреба — робочі креслення, і кілька молодих інженерів разом з дядьком Романом та дядьком Прокопом взялися до цього. Вони вечорами подовгу сиділи в конструкторському бюро над креслярськими дошками.

Ми з Льоньчиком інколи примудрялися й собі прошмигнути туди, і в цьому виручала нас дружба з дядьком Прокопом та дядьком Романом. З ними Льоньчик та я потоваришували посправжньому.

Дядько Прокіп казав:

— Ну, хвостики...— він так останнім часом нас величав,— заходьте... Тільки домовимось про одне — не за-ва-жа-ти!..

— Та ми анічирк...— обіцявся Льоньчик гаряче, смиренно всідаючись на стілець.

Але за хвилину по тому уже нечутно прослизав між креслярських дощок, зацікавлено зазирає до кожної. Та й дядько Прокіп недовго лишався серйозним. Орудуючи лінійкою, циркулем та рейсфедером, мудруючи над ватманом, він спочатку починав щось мугикати стиха. Потім, відкинувшись назад на спинку стільця та придивляючись до прокладеної лінії, уже наспівував голосніше.

Найулюбленішою піснею його була дитяча — "Сидить Роман на припічку". Посмикуючи в такт мотиву плечима, він тягнув:

Сидить Роман на припічку, Держить kota за ниточку. Котик зубки розтулив Та й Романа укусив.

— Адзусь, адзусь, кошенья, Не займай ти Романа!

А одного разу почав імпровізувати, за звичкою насміхаючись зі свого друга Рамзеса й самого себе.

Не займай ти Романа, В нього діла до хріна! Зранку — зміна у цеху, Потім — ватман на дошку... Через ті курантики Йому не до романтики.

Всі, хто був у креслярському бюро, голосно зареготали. А він, підбадьорений своїм хвилиним успіхом, стріпуючи золотими кільцями чуприни та поводячи артистично плечима, продовжував:

Прощайте, танці, бокс і клуб,—

Роман у пас же однолюб: Душа, і серце, й дві руки Лиш вам, куранти, па віки! Тісна Романові шлея,— Вина у тому не моя!

...Котик зубки розтулив, Тіи Романа не вкусив!..

То була, може, й гірка правда для дядька Романа, але правда, про яку він і сам не раз говорив. Наближалася заводська спартакіада, у якій він мріяв узяти реванш над своїм переможцем із сусіднього цеху. Та часу для підготовки не залишилося — все віддавав курантам. Інколи забігав у спортзал потренувати ліву руку (його переможець — лівша, і завдяки цьому зумів нокаутувати в третьому раунді), проте цього, либонь, було мало. Дядько Роман, коли кругом усі сміялися, зітхаючи сказав:

— А таки правда. Якщо я впаду в нокауті знову, то винні в цьому будуть тільки куранти...

Незабаром у модельному цеху кілька молодих хлопців разом з дідусем уже виготовляли по кресленнях деталі годинника з дерева.

Я дивувався:

— Дідусю, хіба вони будуть дерев'яні?

Дідусь сміявся:

— Що ти, Жужу... На дерев'яних далеко не поїдеш. Це просто моделі, щоб по них вилити потрібні деталі із бронзи.

Ще через якийсь час ми з Льоньчиком побачили, як те робиться.

На дзвіниці, здається, на першому ярусі, лежав великий дзвін, розколотий навпіл. Ті бронзові уламки ливарники й вирішили використати для виготовлення деталей курантів, зокрема коліс,

А колеса в механізмі мали бути немалі. Одні — як автомобільне кермо, другі — ще більші.

Ми дуже шкодували з Льоньчиком, що не побачили, як знімали з дзвіниці того побитого ветерана. Але дідусь сказав, що його просто стягли лебідкою на землю, краном повантажили на машину і відтранспортували в ливарний цех.

Та й у ливарному цеху, коли ми прийшли туди, дзвона вже не було. Його розплавив в печі, і тепер там тільки, як казав дідусь, булькає з нього бронзова юшечка.

Ливарний цех — то виняткової краси видовище.

Він увесь залитий вогнем. У печах булькоче, палахкотить метал. Металурги в темних окулярах, у крилатих повстаних капелюхах, проходять від печі до печі, дивляться через льотки на вариво.

Ми з Льоньчиком стояли мов заворожені.

Ливарник відкрив ляду печі. Нараз полум'я, вихопившись звідти, осліпило нас. Вогненні язики червоними жар-птицями метнулися ввись, затріпотіли крильми під високим склепінням даху, рвонулися у відкриті величезні вікна.

Тепер я зрозумів, чому білі хмарки, що вечорами пропливають над заводським подвір'ям, стають червоними. То жар-птиці сідають на них...

Потому металург набрав у велику ложку на довгому держаку сліпучо-білої рідини, цівкою полив її у пісок. І ту ж мить бенгальські вогні сяйнули на всі боки. Яскраві зірочки, описуючи гнуті дуги, гірляндами розсипалися по піску.

За хвилину металовар узяв у руки замість черпака довгу піку, пробив нею в печі льотку. Звідти висунулась червона гадючка і швидко поповзла до великої чорної діжі, що стояла на вагонетці. Вогненний поповзень щомить ширшав, розростався. Ще секунда — і це вже був цілий струмок, що, стікаючи в ту розлогу посудину, шпував навколо сліпучими іскрами. Тепер не окремі жар-птиці билися крильми під склепінням цеху, а суцільна повінь сяйва залила все кругбіччя.

Вагонетка, мов шматочок сонця, покотилася по рейках у другий відділ цеху.

І ми з Льоньчиком пішли туди.

На майданчику, засипаному піском, дідусь з кількома формувальниками вже зробили дерев'яними моделями коліщат заглибини в ґрунті. Тепер треба було ті форми залити бронзою, і ливарники кваплячись заходилися біля того діла, поки метал не захолов. Я побачив, як їхні обличчя заросяніли від поту.

Коли наступного дня ми прийшли в дідусеву цехову кімнатку, то побачили, що відлиті бронзові коліщата уже лежать на верстачку. Погладжуючи шершаву жовту поверхню одного з них, дідусь сказав:

— А оце ось і ваше...

— Хіба те, що ми робили,— погане? — вражено запитав Льоньчик.

— Дуже хороше, хлоп'ята. Але ж воно було з міді. А це бронзове. Довговічніше.

ТАЄМНИЦЮ РОЗКРИТО

Пам'ятаєте, коли ми встановили нашу "трансконтинентальну" лінію з трофейних трубок і вперше випробували її, я хотів розповісти татові одну таємницю. Він сказав тоді: "Про військові таємниці по телефону говорити не рекомендується".

Що то була за таємниця, я просто за різними іншими справами забув вам розказати.

Про неї ми дізналися з другого Вілліного листа.

Виявляється, про наш подарунок Віллі написав у свою піонерську газету. Там були надруковані й фото таблички на годиннику, і краєвиди нашого міста, які ми з Льоньчиком зробили.

Вілліна розповідь про дідуса, що встановлював колись на вежі старого монастиря годинника, а особливо про його тата, який теж був на тій самій вежі в останню війну і залишив на монограмі свій розпис, викликали великий інтерес у читачів. Але й це ще не все. Незабаром у Німецькій Демократичній Республіці знайшлася людина, яка на власні очі бачила ту монограму, більше того — була свідком, коли робився другий напис на ній. Ця людина й повідала в газеті про таємницю загибелі Вілліного тата.

Август Кюнте був сапером. Частина, в якій він служив, близько півроку стояла в старому монастирі нашого міста. Восени сорок третього, перед відступом гітлерівських військ, Август Кюнте одержав від командування наказ замінювати дзвіницю і при відступі зірвати. Сапер старанно укладав ящики з толом в той час, коли на дзвіниці ще сиділи кулеметники.

Осінньої ночі останні німецькі частини, прикриваючись темрявою, покидали місто. Уже нікого не залишилося в старому монастирі. Німецьке командування чекало, що ось зараз пролунає страшний вибух і висока тисячолітня дзвіниця, яка панує над усім окіллям, впаде на землю.

Але минула ніч, сонце звелось за рікою, а красуня-дзвіниця, мов нездоланний витязь у шоломі, так і стояла нездвижимо, як символ тисячолітньої нескоримості ворогам, велетенськими вікнами своїми, мов живими очима, вітаючи народження нового дня.

Коли Август Кюнте уже за містом нагнав свою частину, командир запитав:

— Кюнте, ти тут? Але чому стоїть дзвіниця до цього часу?

— Пане офіцер,— сказав сапер, що все життя до війни, шурячись та затискуючи окуляр в очниці, ремонтував у дрезденській майстерні годинники всіх систем світу,— я сам не знаю, що трапилося... Я замкнув усі дроти... Я робив усе, що належить солдатові Гітлера... Але вибуху не сталося...

Командир від люті зблід, аж зубами заскреготав.

— Але як ти смів іти сюди, коли вона стоїть?

— Пане офіцер,— сказав Август Кюнте з гідністю,— я виконую наказ мого фюрера... Я не мав права потрапляти в полон, порпаючись біля тих осоружних дротів... Так велить мені мій фюрер...

Але сталося так, що переправа радянських військ затрималася і гітлерівські війська знову повернулися в місто, а також і в старий монастир. Командир спустився у підвал дзвіниці. Він був добрий спеціаліст своєї справи і зміг легко встановити, що ніхто й не пробував замкнути дріт, що в усіх ящиках попсовано запальники. Він також зрозумів, що це могла зробити тільки людина, якій було доручено підірвати дзвіницю.

— Так ось хто ти є! — збіснуватився остаточно командир.— Продажна шкура! Я давно спостерігаю за тобою, Кюнте. Я завжди підозрював, що ти такий же, як і батько,— Тельманів поплічник. Тепер я остаточно переконався, Кюнте, що в твоїх жилах тече кров комуніста!..

"Його розстріляли того ж дня на монастирському подвір'ї під дзвіницею,— писав Віллі.— Розстріляли як зрадника фашизму, найлютішого ворога фюрера. Тіло навіть не

поховали. Може, не схотіли, а може, просто не встигли, бо на околиці міста з'явилися радянські війська.

А тепер, Жужу та Льюню, мої далекі друзі, мені й боляче за тата і в той же час серце виповнюється радістю, що він був комуністом і помер як друг вашого народу".

Ми цілий урок читали цього листа, слово за словом перекладаючи печальну повість людського життя.

БІЛЯ ТУЛЬСЬКОГО САМОВАРА

Кілька років тому в Жіночий день тато подарував мамі тульський самовар. Звичайний тульський самовар — білий, блискучий, з руркою внизу і конфоркою вгорі, тільки всередині в ньому немає труби і не треба туди класти вугілля та підставляти до пічурки. Він включається в електромережу.

Тепер буває так: після вечері, коли хтось із сім'ї хоче попити чайку, а в мамі гарний настрій, вона приносить із кухні самовар, ставить на тацю посеред столу. Шнур вмикає в розетку, й самовар починає весело мугикати задумливу пісеньку. Тоді в хаті стає якось затишніше, тепліше.

Того дня мама теж запитала: — Ну, а кому чайку?

Пити хотіли всі, і я побіг на кухню допомогти мамі транспортувати чашки, розетки під варення, вазочки. А варення в нас кому яке до смаку: вишневе, яблучне, смородинове.

Я люблю ті хвилини, коли ми чаюємо. Робиться це завжди неспіхом: сім'я відпочиває після трудового дня. Хтось розповідає що-небудь цікаве, передумане чи пережите.

Я взявся розказувати про Вілліного листа та про долю Августа Кюнте. Всі, а особливо тато, слухали мене дуже уважно. Мабуть, я надто хвилювався при цьому, бо дідусь поклав мені на лікоть руку, порадив:

— А ти спокійніше... Це вже діло давнє...

— Значить, Віллін батько,— запитав я,— не був фашистом?

— Якщо все це правда,— сказав дідусь,— то, мабуть, що ні...

— Правда,— мовив задумливо тато, поколючучи чай і слідкуючи за ложечкою, що тихо подзвонювала об тонкі стінки стакану.

— Звідки ти знаєш? — недовіжливо зауважила мама.

— Здогадуюсь... Та, здається, я й сам бачив того розстріляного німця.

— Де? — похопився я.

Тато відпив трохи чаю, поставив стакан на стіл, продовжував:

— Колись я вже розповідав вам, що частина, в якій я служив у війну, визволяла від гітлерівців наше місто. Ми стояли на тому березі ріки, якраз проти старого монастиря, і мали завдання відволікати увагу німців, створювати в них враження, ніби саме тут збираємося форсувати ріку, використовуючи для цього балки зірваного мосту. А в той час вище й нижче моста, зразу в двох пунктах потаємно будували справжні переправи.

Вночі ми виходили на берег, галасували, зчиняли стрілянину, пускали ракети. А на ранок знову відступали. На дзвіниці у ворогів було кілька гнізд далекобійних кулеметів.

Вони нам дуже дошкуляли. Їх можна було б швидко прикінчити, ударивши прямою наводкою з гармат. Але командування суворо наказало не чіпати дзвіницю. Батарей били вдаль: снаряди перелітали через міські квартали, навіть через околиці, та сікли польові дороги, по яких повинні були, як ми здогадувалися, відступати окупанти.

Коли місто врешті звільнили, нашу частину розквартирували в старому монастирі. Передусім туди пішли мінери. Вони й виявили, що в підвалі дзвіниці закладена вибухівка. Але дуже здивувалися, побачивши, що запальники попсовані. Проте роздумувати над усім тим було ніколи: солдатам треба було дати спочинок, і вони поспішали.

Розквартирувавшись, наші воїни й знайшли вбитого німця. Він лежав під монастирським муром з обірваними погонами. Не будь цієї деталі, його поховали б так, як і тисячі інших завойовників — без пошани та почестей, тільки з презирством. І цього разу не було ні почестей, ні пошани. Але все ж обірвані погони й попсовані запальники в ящиках з толом насторожували, викликали цікавість.

Командування частини, що раділо поверненню в рідне місто, мріяло створити музей бойової слави. Ми збирали цікаві трофеї, записували інтересні випадки...

Тато розповідав усе те, час від часу відпиваючи із стакана чай. Тепер відсунув од себе порожню посудину.

А я до своєї чашки й не доторкався, все слухав.

— Не пригадуєш, тату,— запитав я,— який із себе був той німець?

Батько розвів руками:

— Хіба ж я можу згадати... Скільки їх бачив різних. Та й не дуже додивлявся. Нам тоді, кажу ж, ніколи було.

— Як жаль,— зітхнув я.

— Що жаль?

— Що ти не пам'ятаєш,— сказав я тихо.— А коли б ти зараз глянув на нього, пізнав би?

Тато розгнівався:

— Ну що ти таке говориш, Жужу...

— Та ні, не на німця, а на його фото,— поспішив пояснити я.

— А,— підняв брови,— ну, це інша справа. Але...

Я вже зрозумів, що він хоче мене запитати, й сказав:

— Віллі прислав нам кілька фото: і дідуся свого, й батька.

— Покажи.

— Все те лишилося в Любові Василівни, але я можу взяти в неї.

Тато згорнув із скатерки в долоню крихти від печива, висипав їх у блюдце. Але робив він те мовби механічно, увесь заклопотаний своїми думками.

— У того німця,— заговорив він знову,— здається, теж були фотографії, якщо пам'ять мені не зраджує. Взагалі, на ньому був жовтий шкіряний планшет, і його... Так, так... Той планшет...

— Ну, ти вже або розповідай або думай,— нетерпеливилось мамі.

Тато підняв на неї очі.

— Так от же так не виходить. І говориться, й думається разом... От я й розмірковую, чи не потрапив той планшет потім до музею бойової слави нашої частини. Якщо потрапив, то він зберігається там і по сьогодні.

— Хіба й такі речі ви показуєте в своєму музеї? — поцікавився дідусь.

— Показуємо в експозиції найперше героївпереможців і все, що пов'язане із славною пам'яттю про наших воїнів. Але у фондах є й трофейні різні речі.

— Татусю,— сказав я гаряче,— але чи можна все те перевірити?

— Чому ж не можна... Ти скажи мені, найперше, його прізвище.

— Кюнте. Запиши, будь ласка: Кюнте Август.

Але увесь тиждень йому ніколилось, і він не зміг зайнятися цією справою. А після неділі, коли ми сиділи саме в Льоньчика, раптом подзвонив телефон. Я підбіг до трубки, приклав її до вуха. А в ній:

— Оріон! Оріон! Я— Волошка! Говорить майор Корнієнко.

— Я — Оріон. Слухаю вас, Волошко,— закричав я радісно.— Біля трубки Жужу.

— Чудесно,— озвався знову тато,— так отже, хлопці, якщо хочете побачити фото, мерщій сюди. Я приніс.

Ми з Льоньчиком побігли. Тато підняв у руці перед нами фотокартку. З неї дивилася на нас немолода вже людина у формі німецького солдата без головного убору. На широкому, наче аж трохи розплюснутому носі — великі окуляри, а за скельцями їх широко відкриті очі з якимось тихим нерозв'йним смутком. Внизу підпис: Август Кюнте. Дрезден.

РОЗРИВ-ТРАВА

Уже кінчалося літо. На вулицях каштанове галуззя гнулося од ваги їжакуватих зелених плодів, що цілими гронами висіли між пальчастим листом.

У тихих закутках міського парку, на крутих схилах берегів навколо старого монастиря, підсихаючи, білили гострі, як піки, стрючки розрив-трави. Ще ось трохи — і почне вона стріляти з мортир, розкидаючи далеко своє насіння, щоб вічно жив на землі та не переводився, не дрібнів її рід.

Над річкою ранком і увечері пролітали качині табунці, й цікаво було спостерігати, як матикачка покрикувала на своїх діток, що зграйкою тулилися до неї, граючись у повітрі:

Кря! Кря!

Я кожного разу перекладав на людську мову отой бентежний пташиний крик, і мені уявлялося, що то мати говорила:

"Ану-бо, бешкетники, будьте уважні, бо за ігрищами своїми й небезпеку прогавите... Та учіться вільніше володіти крилом. Бо ж не за горами дорога далека у вирій... А здолати її може тільки сильний... Вільніше, вільніше крилом!"

Мені з Льоньчиком теж уже надходив час готуватися —В дорогу, бо ж новий навчальний рік! Тепер ми, певно, не зможемо так часто бувати на заводі, у дідуса в цеху і в підвальній кімнатці "Ремточмеханіки".

В останні дні серпня ми навідувалися в школу, ходили в магазини купувати підручники, зошити та різне шкільне приладдя. Одного дня, коли я повернувся додому з повним портфелем, подзвонив міський телефон. Я взяв трубку.

— Алло! Слухаю!

— Квартира майора Корнієнка?

— Так,— сказав я.

— А майора можна до телефону?

— Його немає дома.

— А ви ж хто?

— Я його син.

— Дуже добре. Це говорять із Комітету радянсько-німецької дружби. Ви б не змогли записати батькові телефонограму?

— Можу.

Тата просили зайти в Комітет з усіма матеріалами про німецького солдата Августа Кюнте.

Увечері батько, прочитавши телефонограму, посміхнувся:

— От, Жужу, бачиш, завдав ти мені клопотів...

— Але ж, тату...

— Та ні, Жужу,— заспокоїв він мене,— я не обижаюся... Піду обов'язково...

...От уже й знову навчання в школі. Але все ж ми з Льоньчиком не полишили "Глобуса", обмінювались листами з Віллі Кюнте та з іншими кореспондентами, і до дідуса то в підвал, то на завод у цех час від часу навідувались.

Тепер дідусів "кабінет" нагадував справжню годинникову майстерню. Механізм обростав все новими й новими деталями: коліщатами, якимись важелями, гачками. Над ним висіло вісім дзвонів. Колись ще здавна вони озивалися поперемінно один за одним. То була простенька мелодія, яку годинник програвав один раз у чверть години, два рази кожної півгодини, три рази у три чверті години і чотири рази щогодини перед тим, як бив великий дзвін. Нині дідусь із своїми помічниками навчали куранти виконувати цілий гімн.

А ми з Льоньчиком уже не мали постійної роботи, працювали підручними у майстрів.

— Льоньчику, а дай-но мені наждак...

І Льоньчик подає.

— Жужу, отам на верстачку молоточок, він мені потрібен...

Уже весь завод з цікавістю слідкував за дідусевою майстернею. Ану ж, чи вдасться хлопцям навчити байдужий метал музичної грамоти? А чи послухають їх дзвони?

Робота, хоч і поволі, все ж посувалася. Ставали, мов солдатики в нерівному строю, все нові й нові штирі по барабану. Кожен з них змушував нагинатися важіль, той в свою чергу тягнув трос, і молоточок піднімався над дзвоном та слухняно бив по ньому, видобуваючи з металу чистий звук... Дідусь прислухався до ньогоД вдоволення, я бачив, розливалось по його обличчі.

— Хлопці, послушайте ще раз...

І куранти, як здавалося мені, знову залюбки повторювали від початку всю мелодію, якої навчила їх людина.

Коли після останнього удару дзвін врешті замовкав, дідусь брався свердлити дірку в барабані для нового штиря-солдатика.

Інколи приходив директор заводу, весело питав:

— Як тут у вас діла, Іване Стратоновичу? Чи слухаються помічники?

— В акурат...

— Може, ще підмога яка потрібна?

— Е ні, колгоспом тут нічого не вдієш, треба, щоб одна голова мудрувала, що до чого... Роботи багато, але потроху зберемо...

Того дня увечері не працювали. Дядько Роман в заводському спортзалі на спартакіаді в поєдинку із своїм суперником лаштувався повернути собі чемпіонське звання. А ми вчотирьох тим часом вирішили піти до старого монастиря, бо директор заводу сказав, що на стіні його вже закріплено грамоту.

Як підходили до брами, наш давній знайомий, вартовий з ковінькою, саме замикав ворота на замок.

Дідусь привітався з ним та й питає:

— Кажуть, тут десь охоронну дошку почепили, чи не можна на неї глянути?

Вартовий нахмурився:

— Та почепили... Он...— підняв палку й показав на стіну.

Ми ступили ближче. На ній було написано, що весь комплекс являє дорогоцінну пам'ятку минулого й оберігається законом від будь-якого руйнування. Дядько Прокіп голосно прочитав увесь той текст, весело засміявся:

— А де ж оті, що хотіли покласти дзвіницю на землю?..

Вартовий тільки відмахнувся:

— Уже змотали вудки... Давненько не ходять... А це й нам сказали збиратися, щоб до нового року звільнили всю територію із своїми складами... Так що не знаю, де та напасть і взялася... Мені теж тепер роботу шукай...

А дядько Прокіп, такий сміхун, на те дуже серйозно сказав:

— Хіба не знаєте, де взялася рахуба на вашу голову?

— Звідки ж мені знати? — підняв очі вартовий.

— Невже оцих двох не пам'ятаєте? — показав дядько Прокіп на нас із Льоньчиком.

Ми аж поодверталися. Може, тому вартовий тільки плечима знизав.

— Ех, діду,— зітхнув дядько Прокіп.— Бачу, пам'ять ваша вже, як решето. Та це ж їх отоді пожежники знімали!..

— А-а, так це ви, харцизяки... Так, так, тепер пригадую... Таки після них усе й почалося...

Глянув я на дідуса свого,— сміється беззвучно, тільки сиві козацькі вуса здригаються.

Тим часом дядько Прокіп дуже серйозно продовжує:

— Оце вони всю напасть на нашу голову й принесли.

— Біда,— почухав потилицю вартовий.— Тепер і не знаю, як воно буде... Кажуть, якесь музейне містечко одкриватимуть, екскурсантів водитимуть, на лиха вони тут потрібні...

— Та як же на лиха... Ви що, із несознательних елементів, чи що? Хіба не бачите, що тут написано: цінний архітектурний пам'ятник...— показав вартовому дядько Прокіп.

— Та воно-то так, конешно... Але ж... Треба, бачите, копійку десь заробляти...

Пішли ми вулицею під монастирським муром, а дідусь задумливо говорить:

— Ціле музейне містечко буде... Може, на той час і ми встигнемо встановити на дзвіниці куранти?..

— Авжеж що встигнемо,— каже дядько Прокіп, зупиняється й дивиться на дзвіницю.

За ним повернулися й ми до неї — високої, гострошоломної. Пропливають над нею білі хмарки. А мені так радісно на душі! Радісно за дідуса, радісно за оту чавунну плиту на мурі, за оцю дзвіницю, що стоїть, мов воїн у шоломі, дозорцем рідної землі уже скільки віків і тепер стоятиме ще довго. Я глянув у небо, як раптом Льончик штовхнув мене ліктем:

— Жужу, ти бачиш?

— Що?

— А он високо-високо...

Він показував пальцем кудись лівіше бані.

Я подивився пильніше й побачив на голубому тлі неба три рухливі цяточки: одна більша й дві по боках дрібніші. То були три птахи. Але як високо вони піднялися, тільки-тільки мріють, описуючи широке коло!

— Може,— шепче Льончик,— то велике й чорне, як ніч?.. Пам'ятаєш, як налякало нас на дзвіниці...

— Сокіл?

— Еге. І двоє молодят... Теж тренують крила перед далекою дорогою.

Ми ще довго слідкували за ними, аж поки вони й не розтали в блакиті, подавшись кудись на південь.

Дідусь пішов додому, а ми з дядьком Прокопом ще гайнули в заводський спортзал. Але краще б ми туди й не ходили. Бо мені дуже боляче було бачити, як дядько Роман, героїчно провівши із своїм суперником два раунди, у третьому раптом упав...

Його суперник знову таки влучив хвилинку й наніс несподіваний удар лівою рукою, від якого дядько Роман не встояв.

Я був такий пригнічений, що й не помітив, як по щоці потекла сльоза.

МИ ГОТОВІ!

Уже й осінь відплакала дощами, уже й зима відстогнала зав'югами, а дідусь усе топтав дорогу на завод, у цех до свого "кабінету", відгородженого щитами з голубого пластику. І лиш як березень почав лузкати бруньки на деревах та заходився випускати

на волю перші листочки, ще й перший квіт, а круг монастиря зеленіли молоді сходи розрив-трави, отоді...

О, який був дідусь того дня, коли мали піднімати на дзвіницю куранти!

На завод пішов рано. А як ми після уроків теж зазирали в цех, він уже кінчав пакувати деталі годинникового механізму. Кожну змащував, загортав у папір, потім у мішковину й складав у ящик. Бронзові втулки в станині зати́кав корками, щоб уберегти від пошкоджень під час транспортування. І все те робив з такою обережністю, наче мав справу з кришталем.

Я глянув на його обличчя. Урочиста зосередженість, святковість світилися в очах, у кожній зморщі.

Ми з Льоньчиком хотіли якось допомогти йому, та він нас одсторонив:

— Спасибі, хлоп'ята, я вже й сам упораюся... А ви,— він одставив у куточок свого "кабінету" ослінчик, змахнув пил, показав рукою на нього,— сідайте отут і дивіться, якщо кортить...

Час від часу у кімнату зазирали хтось із робітників.

— Так, значить, у дорогу готуємось?

— Сьогодні рушаємо... На постійне місце мешкання...

— Хай щастить! Мисливцям кажуть — ні пуху ні пера, а вам, мабуть, треба побажати точного ходу...

Дідусь щасливо посміхався, хитав головою:

— Дякую...

Завітав директор заводу:

— Вам допомога яка потрібна?

— Та ось же в мене гвардія помічників,— показав поглядом на нас із Льоньчиком.

Директор привітався з нами, як із старими знайомими, підморгнув:

— За цих я певен... їм тільки дай точку опори, вони всю планету повернуть в який хочеш бік... Правда ж, хлопці?

Ми знітились. Становище наше в цю мить, та ще при цих словах, було незавидне, бо дідусь працював, а ми байдикували на ослоні. Я хотів уже пожалітися, що дідусь сьогодні не допускає нас до роботи, але директор заводу вже продовжував:

— Підняти всю цю машинерію на стометрову дзвіницю не так просто.

— А ми вже приладнали блочок, встановили лебідку... Після зміни зійдеться вся моя бригада, і якось упораємося...

Дідусь говорив з таким веселим ентузіазмом, наче був не старий сивоусий та білоголовий дідуган, а парубійко, повний сил та енергії. Рукава його темної спецівки були засукані, щоб не заважали, комір розстебнутий, кашкет зсунутий ледь не на самісіньку потилицю.

Незабаром зміна кінчилася і в дідусів кабінет почали сходитися всі, хто допомагав нам у роботі: дядьки Роман та Прокіп, чоловік із сім з ливарного та механічного цехів. До широких цехових воріт підїхала вантажна машина, на неї почали складати ящики та все інше спорядження.

— Обережно, обережно, хлопці,— покрикував дідусь то одним, то іншим вантажникам.— Годинник, як найніжніше яблуко, не любить ні різких струсів, ні ударів.

Хлопці відбувалися жартами, але все ж поводитися з незвичайним вантажем вельми делікатно.

Аж ось уже все повмощувано в машину.

— Ну, молодий робітничий клас,— сказав дядько Роман,— сідайте, поїхали...

Він підняв Льоньчика під пахви, подав дядькові Прокопу, що стояв у кузові, потім таки й мене. Повилазили туди і всі інші робітники. Дідусь тим часом влаштувався в кабіні, й ми рушили.

Виявляється, біля дзвіниці вже порядкував сторож, що колись цілився в нас із Льоньчиком ковінкою: закріплював до стовпа, вкопаного в землю, лебідку, намотував на барабан трос.

— Е, коли ці два козаки тут,— кивнув на нас,— то діло піде добре. Це такі, що й крізь вушко в голці пролізуть. Тільки чого ж це ви без третього друга?

— Якого? — здивувався я.

— А песика... Забули? Сірий, бородатий...

— Оце так,— махнув рукою дідусь,— ще мені псів тут не вистачало...— Потім серйозно пояснив: — Круть вибuv з гри за бездарністю своєю... За кілька років тільки й навчився, що приносити кинуту палку. А далі — нітелень. Так що в хаті сидить за вартового...

Почали розвантажуватись.

Я давно помітив, що дідусь найбільше довіряє дядькові Роману. Він чомусь схожий був на мого дідуса: неквапливий, нічого зайвого ні в слові, ні в жесті. Зате коли вже що робив, то робив доладу.

Так було й зараз.

— Значить так, Романе,— командував дідусь,— ти залишаєшся тут, а я з чотирма чоловіками лізу нагору. Не дай боже щось упаде чи тільки ушкодиться — голова твоя з пліч!..

Дідусь говорив дуже спокійно, сварячись при тому пальцем.

Навколо засміялися.

— Це тому, що я внизу? — підняв брови дядько Роман.— Так тоді давайте поміняємось місцями.

— Казав тобі, Романе,— обурювався дядько Прокіп,— застрахуй свою буйну голівоньку... Воно б і в боксі знадобилося, і ось зараз...

Але все йшло добре. Дядько Роман власноручно кріпив кожен ящик до линви, потім ще з двома помічниками ставав до лебідки, крутив корбу. Найважче було підняти станину: вона все ж таки важила немало. Але й з тим упоралися.

Дідусь із дядьками Романом та Прокопом ще, мабуть, днів із десять працювали на дзвіниці. Збирали механізм, налагоджували та регулювали.

У неділю і ми з Льоньчиком пішли туди. А на дзвіниці вже все змінилося. Навколо

курантів збудовано із утеплених щитів кімнатку, схожу на ту, що ми бачили на Спаській вежі. Над нею вісім дзвоників, один одного менший. Всередині в кімнатці дідусь прилаштував термометр та гігрометр. Дядько Роман приніс невеличкий радіоприймач, і поки вони втрьох працювали біля курантів, гучномовець розливав навколо тиху музику. Але робота в них була така напружена, що не тільки ми з Льоньчиком, а й та мелодія заважала. Дідусь вимкнув приймач, а нас відправив додому.

Кілька днів я зовсім не бачив дідуся. Прокидався — його вже немає, лягав спати — він ще не повернувся.

Якось я пробудився опівночі. На письмовому столі горіла притінена лампа, і тато, схилившись, щось читав, а біля нього тихо працював приймач. Зовсім тихо, але все ж я почув бій московських курантів. Мабуть, саме ті звуки й розбудили мене. Тепер я ніколи не лишався байдужим до них. Кожного разу, тільки почую малиновий передзвін, все бачене на Спаській вежі оживає перед очима: і самі куранти з великим маятником, що, поважно похитуючись з боку на бік, зблискував міддю, і кам'яні східці до них, і ніша в стіні з лавою, на якій сидів Володимир Ілліч.

Дідуся знову не було. І я запитав у тата:

— Татусю, ну що це з нашим дідусем? Де він?

Тато підняв голову, нахмутив лоба:

— Та й сам не знаю, що це надумав старий,— мовив стурбовано.— Скоро на тій дзвіниці біля годинника й ночуватиме... А ти ж чого це не спиш?

— Куранти розбудили...

— То я їх зараз вимкну, а ти спи... На правий бік. руку під щоку і...

Я так і зробив, але заснути все ж не міг, думав про дідуся, про дядька Романа та дядька Прокопа.

Коли це чую — в дверях цокає ключ, дідусь іде. Схопився я з ліжка — і назустріч йому. Бачу, а дідусь переступає поріг, радісний, веселий, ще й пісеньку якусь мугиче.

— Жужу? — здивовано ворухнув бровами.— Це непорядок!

Аж тут і тато вийшов у коридор.

— Та все ж тебе виглядає,— каже.— Я вже теж думав дзвонити в розшук та викликати пожежну команду, щоб зняла тебе із дзвіниці. Завтра ти бери з собою "сидорця" та там уже й ночуй...

Дідусь весело усміхнувся.

— А завтра мені вже нічого там робити... Уже, брат, так відрегулював, що з московськими курантами наче один механізм. Сьогодні били просто-таки синхронно... Зрозумів?

З тим останнім словом дідусь повернувся до мене, бешкетно, якимось по-хлоп'ячому штрикнувши пальцем у мій живіт.

— А молодому робітничому класові,— додав при тому,— треба більше спати та сил набиратися...

— Так вони й музику грають? — запитав я.

— Ще й як,— підняв дідусь голову.— На всю округу... Я думав, що й вам тут чути

було... Одне слово — повний порядок! Ми готові!

ЧИСТА БЛАКИТЬ НЕБА

Відзначали якраз День Перемоги. То особливе свято, бо в ньому кожного разу, мов хміль із рутою, переплітаються радість та осмута.

Коли на центральній вулиці збираються люди чи на головному майдані відбуваються гуляння — обличчя городян безтурботно веселі. Але як кладуть того дня вінки і квіти на могили загиблих, схиляються в тиші прапори, холодок зажури огортає людські серця. Як жаль, як невимовно боляче, що полеглі герої сьогодні не серед живих!

Того року для нас із Льоньчиком цей день теж був дуже пам'ятний. В старому монастирі саме від. ривали музейне містечко, і на свято наш "Глобус" запросив у гості Віллі Кюнте з мамою.

Я не встиг вам сказати, що внизу на високій дзвіниці прикріпили меморіальну дошку. Відкриття її мало відбутися сьогодні, і всім "глобусятам" (так ми поміж себе називали членів клубу інтернаціональної дружби) хотілось, щоб це сталося в присутності нашого німецького друга.

Та, може, найбільше про те мріяли Льоньчик і я.

Віллі Кюнте прибув напередодні свят. Йому хотілося зразу ж піти до дзвіниці, де загинув його тато, але ми відклали ті відвідини до наступного дня.

Після параду в центрі міста багато городян пішло в музейне містечко.

Стояла прекрасна весняна година. Каштани на вулицях повиставляли білі урочисті панікадила, сліпучі суцвіття в них, мов найтоншої роботи свічки, горіли блідо-червоними вогнями. У садах цвіла вишня, плакучі верби напушили зелені сережки, і в повітрі, напоєному медовим духом весни, гули бджоли.

На широкому подвір'ї над гомінким багатолюддям палали вогнища знамен, а на снігах шонерських сорочок жевріли відблиски їх — жаринки галстуків.

Меморіальну дошку на дзвіниці прикривало поки що біле шовкове полотнище, і весняний легковій ледь ворухив його.

Людське різноголосся, піонерські пісні нараз притихли,— карбованим кроком пройшла військова частина.

Незабаром фанфари сповістили про початок мітингу.

Віллі Кюнте був дуже схвилований, бо багато говорилося про його тата. Я бачив, як у нашого німецького друга за скельцями окулярів блищали очі, а щоки палахкотіли від рум'янців. Його мама, що стояла за крок позад нього, вже сива, але ще струнка й підтягнута жінка, переминала в руках хусточку і час від часу якимось нервовим рухом підносила її до обличчя.

Коли з меморіальної дошки спало біле шовкове покривало, люди прочитали на ній:

"Цю дзвіницю в 1943 році ціною власного життя врятував від загибелі німецький сапер Август Кюнте, син комуніста-антигітлерівця Ганса Кюнте, сподвижника й друга Ернста Тельмана".

Мені та Льоньчикові доручили нести першу почесну піонерську варту біля тої

дошки.

Я віддавав піонерський салют, а в пам'яті оживало, як ми готувалися до нашого першого підняття на дзвіницю і, ховаючись від стороннього ока, називали це операцією "Голуб", як нас помітив сторож і, цілячись ковінкою, прикладеною до плеча, кричав: "Ні с места!" — як потім знімали нас із дзвіниці пожежники, як ми з дідусем порпалися біля годинника, намагаючись повернути йому життя...

Хор Палацу піонерів співав задумливу й протяжну пісню про мир. Сто хлопчиків і дівчаток просили в ній зберегти спокій на всій землі, щоб чорний дим пожарищ не затьмарював сонця над нами, а ясна блакить неба завжди лишалася чистою...

Я підняв очі. Небо справді було в цю мить волошкове. Здавалося, всю безконечність його хтось густо засипав свіжим першоцвітом, не лишивши жодної прогаліни.

Пісня стихла. На трибуну винесли при почесному ескорті бойове знамено військової частини. Прапороносець трохи схилив його донизу. Поряд стояв мій тато. Він тримав на червоному оксамиті польову солдатську сумку. Тато сказав, що ця річ належала саперу Августу Кюнте, і військова частина передає її зараз синові солдата — німецькому піонеру Віллі Кюнте як дорогоцінну сімейну реліквію.

Віллі ступив до мого тата, взяв той подарунок. Потому спустився на одне коліно перед бойовим знаменом і поцілував його край...

"Віллі,— сказав я в думці йому,— так бережімо ж і ми з тобою чистоту волошкового неба над нами завжди, завжди!..."

Була дванадцята година дня. Куранти на високій дзвіниці чотири рази, як і колись давно, прогнали мелодію. Потім великий дзвін дванадцять разів обізвався своїм густим потужним голосом, і по тому над притихлим багатолюддям, над повинню барв, над розливом червоних знамен і піонерських галстуків величаво й могутньо весняним водопіллям полилися звуки гімну нашої республіки.

Я поглядом знайшов між людей дідуса. Він стояв у цю хвилину якийсь урочисто святковий, дивився кудись удаль. Мудрий мій дідусь! Як мені в цю хвилину хотілося бути схожим на тебе в житті!

Всі, кому належить, віддавали честь. Військові — по-солдатськи приклавши п'ятірні до козирків кашкетів і до скронь. Піонери — піднявши високо над головами правиці в салюті. То була честь праці, честь дружбі між людьми, честь мудрості людській, врешті, честь рідній нашій землі.

ПРОЩАННЯ

От уже й прийшов час нам розлучатися.

По правді кажучи, мені б не хотілося. Але відчуваю, що ви вже втомилися і нам треба трохи спочити.

А я б усе говорив і говорив, бо, розповідаючи, мовби знову мандрую прекрасним кришталевим палацом, який називається дитинством.

Але всьому приходить кінець. І мандрям, і дитинству теж.

Не знаю, як ви на це подивитесь, а мені жаль, що вже давненько немає на світі Жужу. Замість нього тепер ходить вулицями, посміхається, поспішає на роботу

Володимир Остапович — високий чоловік з невеличкими чорними вусиками. Він дуже чітко вимовляє всі букви алфавіту і коротенький віршик:

Я жук, я жук, Я тут живу.

Жу-жу, жу-жу, Я вас вкушу...—

може повторити без жодної помилки.

Ви, звичайно ж, здогадалися, що Володимир Остапович — це я, колишній Жужу.

Здається, все, що я вам розповідав, було зовсім недавно. А відтоді позаду в мене залишилися не тільки школа, але й три роки військової служби в армії і ось уже майже два літа й дві зими праці...

Уже два роки колишній Жужу, а нинішній Володимир Остапович Корнієнко працює на заводі, в тому самому цеху, де колись із своїм другом Льоньчиком та дідусем ремонтував старий німецький годинник. Ви, може, здивуєтесь, коли я додам, що той самий Льоньчик, з яким ми чесно ділили порівну всі радощі й печалі дитинства, і тепер у житті йде поряд зі мною. Наші верстати стоять один біля одного.

Начальником цеху у нас працює — хто б ви думали? — Рамзес Другий. Дядько Роман уже покинув займатись боксом. Нині в нього багато серйозніших клопотів, бо ж він керує великим людським колективом. А дядько Прокіп, кінчивши інститут, трудиться у відділі головного інженера заводу.

Ми з Льоньчиком, як колись дядько Роман і дядько Прокіп, вечорами після роботи в цеху ходимо на заняття у вечірній інститут.

Дідуся, на жаль, уже немає. І тепер ми з моїм вірним другом дитинства Леонідом Зінченком замість нього доглядаємо старий годинник на високій дзвіниці музейного містечка. І зараз він дуже точно ділить кожну годину на хвилини й секунди.

Давній наш знайомий — вартовий старого монастиря, що цілився на нас ковінькою, мов рушницею,— так і залишився біля дзвіниці: оберігає все музейне містечко.

Ще зосталось сказати кілька слів про Віллі Кюнте.

Дружба з ним, розпочата ще в дитячі роки, триває й зараз. Він теж лишився вірний своїй фамільній професії — працює майстром на тому самому заводі, де колись трудився його дід-годинникар. Тільки тепер те підприємство не належить фабрикантові, що мав свою фірму. Нині це народне господарство, державна власність, і Віллі Кюнте — майстер на ньому.

Наше давнє приятелювання з ним поклало початок співдружності наших заводів.

Минулого року заводська делегація, в яку входили й ми з Льоньчиком, гостювала в Дрездені. Ми, звичайно ж, завітали до Віллі додому. І, признатися, були зворушені, побачивши на стіні вітальні наш колишній сувенір — коліща з годинника, а поряд татову солдатську сумку.

Цього літа Віллі Кюнте зі своїми друзями приїздив до нас. Німецькі робітники знайомилися з нашим заводом. Віллі теж токар високого класу, і ми обмінювалися з ним досвідом роботи. Коли він працював за моїм верстатом, дуже вправно орудуючи різцем, я, придивившись до нього, помітив, як він схожий на свого батька, фотографія якого зберігається зараз в музейному містечку. Той же профіль, такий самий злегка

приплюснутий ніс, осідланий великими окулярами, задумливі очі за скельцями. Тільки у Віллі немає в погляді батькового смутку. Натомість живий інтерес, допитливість думки і приязнь до всіх нас, радянських людей.

Ми ходили з нашими-німецькими друзями до дзвіниці, поклали квіти біля меморіальної дошки, на якій записане ім'я Вілліного батька.

— Ваша земля,— сказав тихо Віллі,— навічно дорога й рідна моему серцю, бо скроплена кров'ю мого тата... А я ваш довічний побратим...

Віллі з амфори, яку привіз із собою, розсипав навколо дрезденську землю.

— Хай наші землі,— мовив при тому задумливо,— дарують нашим дітям не муки й страждання, а тільки радість...

І буде так! — сказав я, міцно потискуючи Вілліну руку.